

MATJAŽ GRAHORNIK

Epidemija kuge na Štajerskem v letih 1679 in 1680*

Uvod

Do 18. stoletja je bila kuga za človeštvo najhujša nalezljiva bolezen. Ker je povzročala nenadne, hitre in množične smrti, je imela na ljudi tudi močan psihološki vpliv. Strah pred kugo je med ljudmi povzročal beg pred boleznijo in upiranje oblastem. Ker boleznijo niso znali učinkovito zdraviti, so ljudje iskali uteho predvsem v pobožnosti in priprošnjah.¹

O epidemiji kuge na Štajerskem med letoma 1679 in 1683 je do sedaj izšlo že precej razprav in monografij.² Pri sodobnejših razpravah je omenjena kužna epidemija pogosto obravnavana z golj z nekaterih vidikov, denimo prek izbruhov in poteka boleznijo v posameznih štajerskih mestih in trgih. Avtor pričujočega prispevka sem skušal na to temo zajeti nekaj (novih) virov ter karseda relevantno literaturo, od starejše do najnovejše, poleg domačih avtorjev tudi tuje, zlasti nemško piščoče. Z njihovo pritegnitvijo ter

---

* Raziskave za pričujoči članek so potekale v okviru raziskovalnega programa *Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti P6-0052 (COVID-19)* ter raziskovalnih projektov *Epidemije in zdravstvo v interakciji. Epidemije kot javnozdravstveni problem v slovenskem prostoru od epidemij kuge do 20. stoletja (J6-3122)* ter *Latinske in nemške kronike na Slovenskem (J7-2604)*, ki jih financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost (ARIS) iz državnega proračuna. Za pomoč pri pripravi članka se zahvaljujem mag. Franzu Jägru, dr. Katarini Keber, dr. Marku Motniku in mag. Lilijani Urlep.

¹ Keber, *Čas kolere*, str. 7; Borisov, *Zgodovina medicine*, str. 208.

² Gl. Peinlich, *Pest in Steiermark*. Za ozemlje Slovenije gl. Travner, *Kuga na Slovenskem*, za ozemlje slovenske Štajerske so relevantni prispevki Mateja Slekovca (Kuga na Štajerskem) iz let 1883 in 1884 v *Slovenskem gospodarju*. Prispevek o kugi na Štajerskem med letoma 1679 in 1683, ki temelji na arhivskih virih, je leta 1958 objavila Ema Umek. Dogodke na Ptujju in v njegovi okolici, verjetno med kugo 1645, zajema zgodovinska povest *Črna smrt* Franca Ksaverja Meška.

opisom takratnih razmer v celotni deželi Štajerski skuša pričujoči prispevek prinesiti nekatera nova spoznanja.

Splošno o novoveških kugah na Slovenskem

17. stoletje lahko tako na Slovenskem kot drugod po Evropi označimo za stoletje kuge. Kužne epidemije so na naših tleh izpričane zlasti v letih 1600–1602, 1623–1631,³ 1634, 1641–1648, 1664–1669 in 1679–1683. Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske* omenja triindvajset kužnih epidemij na Kranjskem, od tega štirinajst v 16. in devet v 17. stoletju. Med omenjenimi devetimi pa ni bilo epidemije, obravnavane v pričujočem prispevku.⁴ Zanjó Valvasor zapiše, da je med letoma 1681 in 1683 divjala v vseh kranjskih mejnih deželah (v Dalmaciji, na Hrvaškem, Štajerskem, Koroškem in v Furlaniji; Goriške ne omenja, op. a.), a da je »milostljivi Bog kranjsko deželo tedaj čudežno obvaroval« (der gnädige Gott damals dieses Land Crain wunderbarlich dafür bewahrt). Zasluge za to, da »na Kranjskem v treh letih ni bilo nobene žrtve kuge«, je pripisal predvsem kranjskemu deželnemu upravitelju [Juriju Sigmundu] grofu Gallenbergu, ki je nadzoroval izvajanje strogih ukrepov, zlasti z okrepljeno stražo v vseh krajih in s prepovedjo plovbe po Savi.⁵ Sodeč po virih so ukrepi kranjskih deželnih stanov resnično uspešno preprečevali širjenje kuge iz dežele Štajerske na Kranjsko.

³ O kugi na Kranjskem med letoma 1623 in 1627 gl. razpravo Vanje Kočevarja v tej monografiji.

⁴ Valvasor, *Die Ehre*, Bd. 4, XV, str. 550, 591 in 593; Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 100; Umek, *Kuga na Štajerskem*, str. 80; Borisov, *Zgodovina medicine*, str. 289; Zupanič Slavec, *Epidemije na Slovenskem*, str. 209; Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 83. Golec v članku nakaže, da bi lahko za v prispevku obravnavano kugo umirali na Kočevskem. V mrliški matični knjigi o kugi ali drugi infekciji ni nobene opazke, vendar pa v prid epidemiji govori visoko število umrlih v letih 1680 in 1681. O kočevskih krošnjarih kot prenašalcih bolezní s popotovanj po severnih (habsburških) deželah lahko tako zgolj domnevamo (Golec, *Kužne epidemije na Dolenjskem*, str. 61; Kočevje, MMK 1669–1724, pag. 24f–40f).

⁵ Celotno Valvasorjevo besedilo o tej epidemiji: *Sonst hat man Gott höchlich zu dancken gehabt, daß da in denen dreyen Jahren, 1681, 1682 und 1683, die Pestilentz mit ihrem giftigem Schwert an allen Crainerischen Grenzen, als in Dalmatien, Croatien, Steyermark, Kärndten, Friaul, und also rings um Crain herum gewütet, dennoch der gnädige Gott damals dieses Land Crain wunderbarlich dafür bewahrt und an demselben die Verheißung erfüllet hat: Ob tausend fallen zu deiner Seiten, und zehen tausend zu deiner Rechten; so wird es doch dich nicht treffen. Sintemal kein einiger Mensch in Crain in solchen dreyen Jahren an der Pest verblichen. Man hat aber gleichwol auch scharffe Wacht aller Orten gehalten, auch alle die Schiffe an der Sau deßwegen weggenommen und die Lands-Obrigkeit hierinn ja so löbliche als eifrige und fürsichtige Anstalt verfügt. Wie man denn insonderheit dem Herrn Lands-Verwaltern Herrn Grafen und Herren von Gallenberg mit einem hohen Ruhm deßwegen verbunden bleibt: als welcher Ihm die nöthige Anordnung und steife Beobachtung derselben eyfrigst hat angelegen seyn lassen und der Ansteckung allen Zutritt möglichst abgeschnitten. Wiewol dadurch dem Preis Göttlicher Wunder-Hut nichts abgeht: denn dieselbe ertheilt sich bey solchem Zustande gemeinlich durch fürsichtige Augen der Regenten* (Valvasor, *Die Ehre*, Bd. 4, XV, str. 602–603).

Ob prvih vesteh o kugi v Celju so prejemniku stanovske mitnine na Vranskem, Juriju Henriku Heinricherju pl. Grienthallu, zaupali nalogo, da kranjske stanove obvešča o širjenju epidemije. Za višjega kužnega komisarja so imenovali Janeza Antona barona Lewenburga, ki je nadziral deželno mejo in dajal navodila kužnim podkomisarjem, nastanjenim v Sevnici, Rajhenburgu, Brežicah, Loki, Radečah, Litiji, Motniku, na Trojanah, na Črncu in v Gornjem Gradu. S patentom s 17. oktobra 1679 so zaprli deželno mejo in ukazali zmanjšati število brodov na Savi. Vstop v deželo Kranjsko je bil prepovedan vsem iz Celja in drugih okuženih krajev, ne glede na stan in zdravstveno prepustnico. Trgovina s Štajersko je bila z izjemo trgovine s soljo ukinjena, pa še ta je bila pod nadzorom, saj je bila dovoljena zgolj pri Vranskem in pri zastraženih brodovih na Savi. Tovornikom iz Kranjske je bilo menjavanje soli za štajersko žito prepovedano.⁶ Po prenehanju kuge v celjskem okrožju (januarja 1680) so kranjski stanovi znova dovolili trgovanje z žitom in soljo na Vranskem, v Radečah, Sevnici ter med Rajhenburgom in Brežicami, a le pod nadzorstvom komisarjev in straž.⁷ Komisarji so nadzorovali tudi Savo in prevažanje vina po njej. Deželno mejo so kranjski stanovi vnovič odprli šele 12. aprila 1680. Stanovskim mitničarjem je bilo sicer ukazano, da so še nekaj časa zatem pregledovali zdravstvene prepustnice in nadzorovali prevoz blaga, za katero so verjeli, da prenaša bolezen (volna, predivo, volovske kože).⁸ Kranjsko je kuga na Štajerskem prizadela predvsem z gospodarskega vidika, saj sta dolgotrajna zapora deželnih meja in prepoved vseh oblik množičnega zbiranja ljudi močno škodili trgovini in sejmskim krajem.⁹

Pri obravnavani kugi, ki je tako močno prizadela Štajersko, je šlo za dva epidemična vala: prvi, v letih 1679 in 1680, je prizadel večji del historične dežele Štajerske, drugi, v letih 1681 in 1682 ter v manjši meri še v začetku leta 1683,¹⁰ pa je v deželi imel omejena žarišča.

⁶ SI_AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 534, ovoj 308, str. 853–858; Umek, Kuga na Štajerskem, str. 81. O tihotapstvu, ki je cvetelo zaradi omejene trgovine s soljo, in o podkupovanju tovornikov, da so jih kužne straže pustile čez mejo, gl. SI_AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 534, ovoj 308, str. 925–932; Umek, Kuga na Štajerskem, str. 81.

⁷ Ukaz o oskrbi Celjske četrti do Slovenskih Konjic (*Gänäbiz*) prek kužnega komisarja Karla Sigmunda grofa Gaisrucka s soljo iz Kranjske je graška vlada zaradi zmanjšane kužne nevarnosti v deželi izdala že 13. novembra 1679 (SI_AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 535, ovoj 308, str. 1061–1064, dokument s tega dne).

⁸ SI_AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 536, ovoj 308a, str. 499–501, dokument izdan 12. aprila 1680 v Ljubljani; Umek, Kuga na Štajerskem, str. 82.

⁹ Prizadeti so bili zlasti trgi in mesta ob meji s Štajersko. Ker je prepoved sejmov odnesla znatne prihodke mestni blagajni Novega mesta, je njen mestni sodnik kranjskega vicedoma za leti 1681 in 1682 prosil za davčni spregled. Tudi mestno predstojništvo Krškega je leta 1686 med glavnimi vzroki opustelosti mesta navedlo kugo na Spodnjem Štajerskem, zaradi katere določeni Krčani niso mogli do svojih posestev na levem bregu Save (SI_AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 171, ovoj 97/97a, litera G VIII-8, spis s 13. aprila 1686 (Krško); prav tam, šk. 255, ovoj I/133, litera R I-8, spisi iz obdobja 1680–1682 za Novo mesto; Golec, Kužne epidemije na Dolenjskem, str. 63).

¹⁰ Če je kuga v določenem kraju divjala (do) jeseni, je v mrzlih zimskih mesecih navadno zamrla in se vnovič pojavila spomladi (Naphy in Spicer, *Der schwarze Tod*, str. 28).

Epidemija kuge na Štajerskem v letu 1679 in predvsem 1680, ki je ponekod s premori trajala do leta 1683, je bila najhujša kužna epidemija po letu 1480. Poudariti velja, da je leto 1480 za Štajersko pomenilo leto katastrofe, saj so v deželi potekali hudi boji cesarske vojske Friderika III. z ogrsko vojsko Matije Hunyadija (poznani kot Korvin), ki so se jim pridružili vpadi osmanskih Turkov in celo invazija kobilic. Po »letu katastrofe« nobena od epidemij kuge v tej deželi ni povzročila toliko smrtnih žrtev kot v prispevku obravnavana epidemija.¹¹

Epidemije kuge so bile v 17. stoletju še posebej značilne za Ogrsko, saj skoraj ni minilo desetletje, da tam ne bi izbruhnila kuga. V določenem obdobju se je ta širila, drugič je ostala lokalizirana.¹² Pri obravnavani epidemiji je gotovo, da se je iz žarišča na Sedmograškem, kjer je izbruhnila poleti 1678, do novembra tega leta razširila na zahod do Győra in Zalske županije, od tam pa v obmejni habsburški deželi Spodnjo Avstrijo in Štajersko. Mejo pri Radgoni je oblast zaprla že novembra 1678, a se ljudje odredbe niso držali ali so jo celo zavestno kršili. Decembra 1678 je bil (z izjemo poti v mline) prepovedan vsakršen prehod reke Mure med Radgono in Ljutomerom. Meja z Ogrsko je bila zaprta do Friedberga, vendar so se tedaj posamični kužni primeri že pojavili v Mariboru, Celju in Slovenj Gradcu. Naslednje poletje, junija 1679, je bolezen dosegla raven, ko je ušla izpod nadzora.¹³ Čeprav so kugo v poletnih mesecih pogosto zamenjevali z vročinsko boleznijo,¹⁴ so jo razkrivale otekline in zlasti črno-modrikasta barva kože umrlih. Zaradi tega je bolezen znana tudi kot črna smrt.¹⁵

¹¹ Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 113; Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. I, str. 348, 444 in 559; isti, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 18–19; Straka, *Bevölkerungsverluste*, str. 117.

¹² Varga, *Pestepidemien in Westungarn*, str. 113–114; Čičaj, *Ungarische Krankheit*, str. 241–242. Študija za osrednjo Evropo v obdobju 1560–1640 je dokazala, da so se večje epidemije kuge pojavile približno na desetletje, kar je ustrezalo obdobju, v katerem se je prebivalstvo obnovilo z naravnim prirastkom (potomci) in priseljevanjem (Mauelshagen, *Pestepidemien im Europa*, str. 238–239). V novoveški Evropi je bilo splošno razširjeno prepričanje, da se kuga na Bližnjem vzhodu pojavlja v endemični obliki (Naphy in Spicer, *Der schwarze Tod*, str. 139).

¹³ Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 47 in 113; Varga, *Pestepidemien in Westungarn*, str. 113 in 118–119; Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. I, str. 313; isti, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 4–5; Straka, *Bevölkerungsverluste*, str. 124. Prim. Peinlich, *Die Pest zu Radkersburg*, št. 256, str. 6.

¹⁴ Zdi se, da je bila »vročinska bolezen« prikladen izgovor, da oblasti ni bilo treba takoj razglasiti, da je v določenem mestu oz. kraju kuga. Uradni razglas o kugi je namreč za seboj potegnil cel kup dragih sanitetnih in drugih ukrepov, ob »klasičnem« umiku premožnejšega sloja prebivalstva (prim. Mauelshagen, *Pestepidemien im Europa*, str. 242–245). Ulbricht je po drugi strani postavil zanimivo tezo, da je zamolčanje kuge služilo uveljavitvi reda v okuženem kraju. V tej zgodnji fazi so obbolele za kugo namestili v mestne špitale, medtem ko je odprtje lazaretov (kužnih špitalov) izven mestnega obzidja pomenilo javno potrditev, da je v določenem kraju kuga (Ulbricht, *Pesthospitäl*, str. 112). Isti avtor piše tudi o enakih ali podobnih indikacijah pri različnih boleznih (Ulbricht, *Die Pest – medizinisch/medizinhistorisch*, str. 330).

¹⁵ Borisov, *Zgodovina medicine*, str. 208. Izraz »črna smrt« se je za kugo uveljavil okoli sredine 16. stoletja (Naphy in Spicer, *Der schwarze Tod*, str. 50). Edini zanesljiv ter splošno priznan dokaz za kugo je bil pojav (gnojnih) oteklin in spremljajoči simptom kožnih madežev (peg), ki so jih povzročale podkožne krvavitve

Ukrepi pred kugo

Za t. i. predbakteriološko dobo je značilno, da zdravniki še niso znali pojasniti in zato tudi ne učinkovito zdraviti nalezljivih bolezni. Do 19. stoletja so tako o nastanku in širjenju kuge nastale številne teorije in hipoteze, ki se nam lahko v luči moderne znanosti zdijo povsem nesmiselne.¹⁶ Povzročitelja bolezni je leta 1894 prvič preučil švicarsko-francoski zdravnik in bakteriolog Alexandre Yersin (1863–1943).¹⁷ Bacili kuge so kužni za ljudi, ščurke in nekatere glodavce (zlasti podgane). Bolezen se lahko med drugim prenaša z ugrizi bolh, ki živijo na okuženih glodavcih. Navadno se je širila med revnejšimi ljudmi, ki so živeli v slabih življenjskih in higienskih razmerah, se niso umivali ter so živeli skupaj v tesnih prostorih ali so – kar ni bilo tako pogosto – v stik s podganami prišli pri poklicni dejavnosti (na primer peki, mlinarji, delavci v pristaniščih).¹⁸ Če so vzroke in načine prenašanja kužne bolezni ugotovili šele dve stoletji po obravnavani epidemiji,¹⁹ pa so bili nekateri zaščitni ukrepi pred kugo že v

(prav tam, str. 91; Ulbricht, *Die Pest – medizinsch/medizinhistorisch*, str. 329). O »črni smrti« v ljudskem izročilu gl. Krojej Telban, Pripovedi o kugi, str. 28–30.

¹⁶ Keber, *Čas kolere*, str. 14–15; Varga, *Pestepidemien in Westungarn*, str. 113–114; Naphy in Spicer, *Der schwarze Tod*, str. 60–63; Ulbricht, *Die Pest – medizinsch/medizinhistorisch*, str. 330–331; Borisov, *Zgodovina medicine*, str. 159.

¹⁷ Neodvisno od Yersina je bacile kuge preučil japonski zdravnik in bakteriolog Shibasaburō Kitasato, a je bacil kuge, sprva poimenovan *Pasteurella pestis*, pozneje dobil ime po prvem, *Yersinia pestis* (Mauelshagen, *Pestepidemien im Europa*, str. 261–263; Naphy in Spicer, *Der schwarze Tod*, str. 52; Ulbricht, *Die Pest – medizinsch/medizinhistorisch*, str. 326; Borisov, *Zgodovina medicine*, str. 475; Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 9; https://en.wikipedia.org/wiki/Alexandre_Yersin (13. 10. 2022)).

¹⁸ Brunner, *Seuchenbekämpfung in Graz*, str. 99 in 111; Mauelshagen, *Pestepidemien im Europa*, str. 252–253 in 263–265; Borisov, *Zgodovina medicine*, str. 355. Naphy in Spicer sta pri širjenju kuge zmanjšala pomen podgan ter po drugi strani kot vir okužb izpostavila z bacilom kuge okužene človeške bolhe in uši, tudi če je bil takšen prenos bolezni redke. Po drugi strani je bilo pri pandemiji korona virusa zelo izpostavljeno, da je bil pri nekaterih umrlih ta virus pridružena bolezen; podobno je verjetno veljalo tudi v posameznih smrtnih primerih v času epidemije kuge (Naphy in Spicer, *Der schwarze Tod*, str. 52–55).

¹⁹ Raziskave o vzrokih in načinih prenašanja kuge do danes niso zamrle. V zgornji opombi omenjeni teoriji prenosa bolezni (predvsem) prek okuženih človeških bolh pritrjuje Ulbricht, češ da so bile bolhe in uši tedaj človekove »vsakdanje spremljevalke«, ki so bile sicer nadležne, a nenevarne. Pogosto širjenje kuge v vojnem času prek vojakov prav tako govori v prid človeški bolhi. Bubonska (ali žlezna) kuga se je običajno pojavila pozno poleti, kar je mogoče razložiti z biološkimi procesi pri bolhi, za katero so topli in vlažni dnevi še posebej ugodni. Stopnja umrljivosti je bila pri 60–80 % (omenja se tudi 50–90 %), po njenem prebolenju je bolnik pridobil določeno imunost. Nevarnejša od bubonske je (bila) pljučna kuga z do 100-odstotno stopnjo umrljivosti. Pljučna kuga, ki se pojavi, ko kužne bakterije v obliki aerosola vstopijo in okužijo pljuča, se je prenašala kapljično (s kašljem in krvavimi izpljunki), pojavila pa se je lahko tudi pozimi, ko je bubonska kuga zamrla (Ulbricht, *Die Pest – medizinsch/medizinhistorisch*, str. 327–329; Dean et al., *Human ectoparasites*, str. 1304). Izbruhli pljučne kuge niso (bili) tako pogosti, saj z njo okužene osebe umrejo zelo hitro. Pljučna kuga je sicer stalna spremljevalka bubonske kuge. Najnovejše raziskave na temo širjenja kuge pritrjujejo prenosu bolezni prek okuženih človeških bolh in uši (Dean et al., *Human ectoparasites*, str. 1304 in 1308–1309).

17. stoletju ustaljena praksa. Eden takšnih je bilo čiščenje mesta. Na Štajerskem je bil prvi tak ukrep odlok cesarja Friderika III. o očiščenju Gradca leta 1478. Vsi kužni redi so predpisovali ustrezno čistočo hiš, ulic in trgov.²⁰

28. oktobra 1551 je kralj Ferdinand I. izdal »Kužni red mesta Dunaj«, po katerem so se v splošnem ravnali vsi poznejši sanitetni predpisi, imenovani infekcijski, kužni, lazaretni in zdravstveni redi ali patenti. Veljali so za posamezna večja mesta (na primer za Dunaj, Gradec, Ljubljano), navadno pa za vso deželo (denimo Štajersko, Kranjsko, Koroško) ali habsburške dedne dežele. Pogosto so bili izdani v času kuge. Običajno sta jih sestavljala dva dela: prvi del je vseboval uredbe pred kužno nevarnostjo, drugi pa predpise in navodila, če je kuga v kraju že izbruhnila. Vsebinsko so si predpisi pogosto podobni, le da so poznejši uveljavljali nedavne izkušnje domačih in tujih zdravnikov. Leta 1582 je bil na Dunaju ustanovljen t. i. sanitetni svet za boj proti kugi, katerega člani so se imenovali kužni komisarji (*commissarii/provisores sanitatis, Verordnete über Infektions-Ordnung*). Ti so po mestih in trgih sodelovali s kužnimi inšpektorji (*magistri sanitatis*), pri katerih je šlo večinoma za ranocelnike oz. kirurge.²¹

Neizpodbitna znamenja črne smrti na mrliču so bili modrikasto-črni madeži in velike bule. Novica o kugi se je v mestu ali trgu izredno hitro razširila, prebivalstva pa se je polastila panika. V tistih časih je bil beg iz okuženega mesta pogosto edina rešitev. Plemiči so zapustili okužene kraje ter se zaprli v svoje gradove in dvorce. Premožnejši meščani so odšli in svoje vinograde in pristave, kjer so ostali do zamrtja kuge. V neokužene kraje so se navadno preselile tudi posvetne in cerkvene oblasti. Beg pa ni nujno pomenil zanesljive zaščite, saj je marsikdo iz okuženega kraja prišel okužen oz. bolan in je kužne bacile zanesel v neokužene (manjše) kraje.²²

V mestih ali trgih so ostali predvsem tisti, ki so bili v njih navezani na službo ali obrt.²³

²⁰ Brunner, *Seuchenbekämpfung in Graz*, str. 99; Keber, *Kranjski obrambni mehanizem*, str. 80; Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 39–40. Ukrepi za zaščito pred kugo, njeno zatrtje in zdravljenje so bili prevzeti iz severne Italije 15. stoletja. Tamkajšnji predpisi in odloki (vključno s karantenami, zdravstvenimi prepustnicami in vzpostavitvijo higiene) so bili skoraj tri stoletja temelj za boj proti kugi po vsej zahodni Evropi (Naphy in Spicer, *Der schwarze Tod*, str. 57–58).

²¹ Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 40–41; Brunner, *Seuchenbekämpfung in Graz*, str. 100; Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. I, str. 256–260; Borisov, *Zgodovina medicine*, str. 398.

²² Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 44; Slekovec, *Kuga na Štajerskem*, str. 142; Žvanut, *Plemiške zgodbe*, str. 41; Mauelshagen, *Pestepidemien im Europa*, str. 241, 252 in 256; Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 89. Sočasno s sanitetnimi predpisi so zdravniki pričeli izdajati strokovne publikacije. Eno od osnovnih določil zaščite pred kugo je bilo, da so ljudje okuženi kraj zapustili čim prej, se umaknili karseda daleč stran in se vanj vrnili čim pozneje (Varga, *Pestepidemien in Westungarn*, str. 115). Beg pred boleznijo je bil sicer instinktivna, naravna reakcija ljudi, ki pa so jo oblasti s pomočjo zdravstvenih prepustnic in raznih zapor zavirale ali omejevale, saj so se zavedale, da se s tem bolezen širi.

²³ Nekateri premožnejši obrtniki ali trgovci so ostali v okuženem mestu, da so lahko dalje opravljali svojo obrt, ki jim je prinašala dohodek in omogočala preživetje, družino (ženo z otroki) pa so poslali stran. Iz

Zaradi kuge prizadeta družba je poleg kvalificiranih zdravnikov potrebovala veliko drugega (nekvalificiranega) osebja. Ob pojavu kuge se je v posameznem kraju takoj pojavilo povpraševanje po kužnih delavcih: negovalcih v špitalih in lazaretnih, nosačih živil, označevalcih in razkuževalcih okuženih hiš, stražnikih ter zlasti nosačih mrtvih in kopačih grobov.²⁴ Množično umiranje je dodatno obremenilo notarje (pri sestavi oporok) in duhovnike (za zadnjo spoved). Posledično so v posebej velikem številu umirali pripadniki nižjih, revnejših slojev (zlasti ženske), ki se niso mogli nikamor umakniti in so bili proti plačilu v tesnem stiku z umirajočimi in mrtvimi, pa tudi izobraženi oz. pismeni ljudje, katerih poklicne storitve so potrebovali okuženi.²⁵ Vse tiste, ki niso hoteli ali mogli delati ali ki niso bili pristojni v mesto oz. trg, so kužni inšpektorji poslali v skupna taborišča pred mestnimi vrati in poskrbeli, da niso pomrli od lakote. Če so se okuženi zaprli v stanovanje, so ostali v njem zaprti 40 dni (ali 6 tednov).²⁶ Označevalci so na okna, stene, najpogosteje pa na vhodna vrata hiš okuženih z apnom narisali velike bele križe.²⁷ Navadni zdravniki v hiše okuženih niso vstopali, ampak so paciente ali njihove sorodnike na glas izpraševali kar z dvorišča. Neposreden stik z okuženimi so imeli kužni zdravniki, ki so za zaščito nosili poseben plašč ali dolgo haljo, premazano z voskom ali s smolo, velike usnjene (irhaste) rokavice, klobuk in masko s steklenimi naočniki ter z dolgim kljunom, napolnjenim z aromatičnimi zelišči. Bolnike so otipavali s palicami, pri delu pa so jim pomagali

---

nekaterih avtobiografskih virov je razvidno, da so se hišni gospodarji iz okuženega kraja umaknili šele tedaj, ko so kugi podlegli njihovi sosedje ali služabniki. Moški se tudi niso mogli umakniti, če so v kraju opravljali javne funkcije, saj je tovrsten umik veljal za nečastnega. Strah pred izgubo časti je nekatere moške spodbudil k temu, da so obsežno zdraviliško zdravljenje in/ali romanje preložili prav v čas kužne epidemije (Naphy in Spicer, *Der schwarze Tod*, str. 120; Härtel, *Frauen und Männer in Pestwellen*, str. 72–73).

²⁴ Dunajski kužni zdravnik Pavel Sorbait je za dunajsko kugo leta 1679 zabeležil, da so morali zaradi pomanjkanja kopačev grobov in negovalcev okuženih naposled iz zaporov izpustiti hude kriminalce. Še ob kugi leta 1713 so na Saškem za kopače grobov in negovalce poklicali tamkajšnje berač(ic)e, ki sta jim v nasprotnem primeru grozila odvzem miloščine in izgon iz dežele (Steinegger, *Prozeß gegen einen Totengräber*, str. 188). Nepokopana trupla kužnih žrtev so imeli za vzrok širjenja kuge, zato je nepokopavanje umrlih veljalo za kaznivo dejanje (prav tam, str. 190).

²⁵ Naphy in Spicer, *Der schwarze Tod*, str. 35; Härtel, *Frauen und Männer in Pestwellen*, str. 74 in 81–89. Študija kuge v Londonu leta 1665 je pokazala, da so revnejše skupnosti ali občine v primerjavi s premožnejšimi imele do trikrat višjo stopnjo umrljivosti (Naphy in Spicer, *Der schwarze Tod*, str. 125).

²⁶ Flamm, *Die ersten Pest-Ordnungen*, str. 19; Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 44–45.

²⁷ Praktično sočasni vir o tem, da so vhodna vrata okuženih hiš označevali z velikimi belimi križi, je kronika o kugi iz leta 1682 goriškega kronista Giovannija Marie Marusiga (1641–1712) (Waltritsch, *Prvi goriški kronist Marusig*, str. 189–190 in 194–198). Gl. tudi Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 31; Slekovec, *Kuga na Štajerskem*, str. 133. Za 16. stoletje v cesarskem Dresdnu gl. Steinegger, *Prozeß gegen einen Totengräber*, str. 184. V času londonske kuge (1665) so vhodna vrata po kronistu Samuelu Pepsyu (1633–1703) označevali z rdečimi križi (Mauelshagen, *Pestepidemien in Europa*, str. 242; Naphy in Spicer, *Der schwarze Tod*, str. 118).

služabniki.²⁸ Na dvoriščih so postavili grmade, na katerih so sežgali perilo, obleke ter druge manj vredne predmete bolnih in umrlih. Nato so vrata zaklenili in ključe izročili kužnim inšpektorjem. Bolnikom v hišah ali stanovanjih so hrano in zdravila prinašali posebni strežaji. Da ti z bolnimi niso imeli stikov, so jim potrebščine izročili kar v košari skozi okno. Po preteku karantene so hiše okuženih prekadili z brinjem in jih nato prezračili. Ker ljudje prepovedi pogosto niso spoštovali, so posamezne okužene hiše ali celotne dele mesta ogradili z deskami in tam postavili straže.²⁹

Najpomembneje je bilo onemogočiti širjenje kuge v neokužene kraje. Na podeželju so kmetje postavili vaške straže in celotne vasi zagradili s plotovi. Steze in poti so prekopali ter jih napravili neprehodne. Če mesta, trgi ali sedeži zemljiških gospodstev oz. posestev niso upoštevali odredb, so morali plačati visoke globe.³⁰

Ob katastrofah, ko tudi molitve, procesije ter nasveti in skrb zdravstvenega osebja niso pomagali, je pogosto prišlo do brezvladja. Med pandemijami je delo pogosto mirovalo, saj so se stanovalci zatekli drugam ali so pomrli. Avtoriteta posvetnih in cerkvenih oblasti je ob krizah drastično upadla, medčloveške vezi so se zrahljale. Mnogi so želeli izkoristiti svoje zadnje trenutke, ljudje so se vdajali spolnosti in alkoholu. Pogosti so bili tudi ropi in umori. Po koncu epidemije so nekateri povsem nenadejano podedovali znatno premoženje in ga brezumno zapravljali za vse vrste užitkov. Kužni red iz leta 1551 je prebivalstvo pozival, naj se vzdrži vseh grešnih dejavnosti, kot so bogokletstvo, nečistovanje, igre na srečo ter prekomerno hranjenje in popivanje.³¹

Med epidemijami je lahko popotnik v deželo oz. mesto ali trg prišel zgolj po glavni cesti. Ko je prispel do sanitetnega kordona, so ga stražniki od daleč vprašali po imenu, kraju izvora in cilju poti. Če je bil videti okužen oz. bolan ali je prišel iz okuženih krajev, so mu takoj zavrnilo vstop. V dokaz, da so se izogibali kužnim krajem, so morali popotniki na poti potrjevati t. i. »kužno fedo« (*Pest-Fedi, Fede*), neke vrste zdravstveno prepustnico, ki jo je izstavljala lokalna oblast. Izdana je bila na ime lastnika in je vsebovala njegov osebni opis. Reveži, ki so morali na tuje zaradi zaslužka, mestni sli in podobni so jih dobili zastonj, premožnejši, zlasti trgovci, pa so morali zanje plačati

²⁸ Varga, *Pestepidemien in Westungarn*, str. 116; Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 45–46. Zgoraj opisana, skoraj legendarna zaščitna oprava kužnih zdravnikov je bila prvič uporabljena leta 1656 v Rimu (Mauelshagen, *Pestepidemien im Europa*, str. 254–255). V času kuge v Londonu (1665) je moralo zdravniško osebje, ki je imelo tesen stik z okuženimi, za lažjo prepoznavo nositi štiri čevlje (ok. 1,20 m) dolgo belo palico (Naphy in Spicer, *Der schwarze Tod*, str. 118).

²⁹ Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 45; Brunner, *Seuchenbekämpfung in Graz*, str. 102; Borisov, *Zgodovina medicine*, str. 209; Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. I, str. 254–255.

³⁰ Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 41.

³¹ Brunner, *Seuchenbekämpfung in Graz*, str. 99–100; Naphy in Spicer, *Der schwarze Tod*, str. 42–43; Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 47 in 67; Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. I, str. 36–37.

posebno pristojbino (v Habsburški monarhiji navadno 6 krajcarjev).³² Tako zbrani denar so namenili kužnim komisarjem za zatrtje kuge: za podporo ubogim, nakup zdravil, vzdrževanje lazaretov ipd. Vsi večji kraji, skozi katere so šli potniki, so morali potrditi, da tam ni kužnih bolezni. Prepustnice so morali imeti vsi, tudi državni poštarji in njihovi uslužbenci, saj so prihajali v različne kraje in so najlažje prenašali bolezni. Zgolj prelati in plemiči so lahko (vsaj v teoriji) prešli meje brez njih, vendar so morali dati častno besedo (*jurament, treue*), da prihajajo iz neokuženih krajev in da bodo brezpogojno upoštevali odredbe kužnih komisarjev. Tistega, ki je sanitetni kordon prečkal brez zdravstvene prepustnice ali častne besede, so prvič kaznovali z globo ali na telesu, ob ponovitvi prekrška so ga vklenili v verige in postavili na sramotilni steber, če pa je bil domačin, so ga za nekaj časa izgnali iz mesta.³³

Prehod meje je bil mogoč ob določenih urah, vedno le podnevi. Vsa plovila, ki niso služila sanitetnim ali policijskim organom, so v kužnih časih potegnili na kopno, stražniki pa so še posebej pazili na splave in brodove, da ljudje niso uhajali. Ko je popotnik izpolnil vse pogoje, so stražniki njegovo zdravstveno prepustnico in druge predmete razkužili z brinovim dimom ali kisovo soparo. Sumljive ljudi so za 40 dni poslali v karantenske kolibe.³⁴ Če je med karanteno kdo zbolel za kugo, so ga premestili v lazaret. Če okuženi ni imel denarja, je dobil hrano in druge potrebščine iz javnih sredstev. Tudi ljudje, ki so v domače mesto prišli iz okuženih krajev, so smeli vanj vstopiti šele po 40-dnevni karanteni v stavbi zunaj mesta.³⁵ Mnogi so odhod v lazaret videli kot nekakšno smrtno obsodbo. Na vse pretege so se izogibali temu, da bi jih imeli za okužene, zato so skušali sumljive primere smrti ali bolezni tako ali drugače prikriti.³⁶ Strogemu nadzoru je bilo potrjeno tudi blago.³⁷

Trn v peti mestnim oblastem so bili berači. Tuji berači so morali po kužnem redu zapustiti mesto, domače pa so oskrbovali v špitalih. Špitali niso bili podobni današnjim

³² Zdravstvene prepustnice je moral nekdo nadzirati (prebrati). Birokracija, potrebna za vzdrževanje sistema teh prepustnic, je pomenila ogromno breme za vsako deželo (državo) ter je bila odvisna od razvitosti uradništva in uprave (Naphy in Spicer, *Der schwarze Tod*, str. 78). Z zdravstvenimi prepustnicami se je lahko ponekod karantena skrajšala na 7 do 20 dni (prav tam).

³³ Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 41–42; Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. I, str. 208, 220–224 in 244–245; Brunner, *Seuchenbekämpfung in Graz*, str. 100; Flamm, *Die ersten Pest-Ordnungen*, str. 18; Umek, *Kuga na Štajerskem*, str. 82.

³⁴ Prve karantenske kolibe na ozemlju Habsburške monarhije naj bi zgradili šele spomladi 1660 na Dunaju (Varga, *Pestepidemien in Westungarn*, str. 115).

³⁵ Flamm, *Die ersten Pest-Ordnungen*, str. 19; Brunner, *Seuchenbekämpfung in Graz*, str. 104; Maelshagen, *Pestepidemien im Europa*, str. 253; Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 41–42.

³⁶ Naphy in Spicer, *Der schwarze Tod*, str. 107. V času blažjih kužnih valov so revnejši ljudje v sicer nepriljubljene lazarete s simuliranjem okuženosti odhajali tudi prostovoljno, ker so tam imeli redno brezplačno oskrbo in posteljo (Ulbricht, *Pesthospitäl*, str. 131).

³⁷ Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 42–43.

bolnišnicam, ampak je šlo za nekakšen skupek karitativne ustanove za revne, bolne in starejše,³⁸ v kateri so primarno nastanili domače revne vdove in za delo nezmožne ljudi.³⁹

Če je kdo zbolel ali umrl s kužnimi bolezenskimi znaki, so k njemu hitro poklicali kužnega inšpektorja, ki je opravil vizito in določil vrsto bolezni.⁴⁰ Kužni inšpektor je mestnemu sodniku prijavil vsakega kužnega bolnika in zagotovil, da so revnejše okužene takoj prenesli v lazaret. Od 60. let 17. stoletja se je tudi v manjših nemških mestih uveljavilo načelo, da je lazaret stal zunaj mesta in imel lastno pokopališče.⁴¹ Premožnejši bolniki so se lahko izselili iz mesta ali se v mestu zaprli v lastno hišo. Zdravniki, kirurgi in padarji so morali okužene osebe takoj prijaviti oblastem.⁴²

Med kugo so imeli glavno vlogo kužni komisarji.⁴³ Njihova naloga je bila epidemijo preprečiti ali vsaj omejiti. Ob izbruhu kuge v sosesčini so na njihov ukaz mesto ali deželno mejo zaprli z ogradami in kordoni. Kužni komisarji so med trajanjem epidemije naznanjali zakone, dali postaviti opozorilne table ter v izogib stikom prepovedovali semnje, žeganja, romanja in druge shode.⁴⁴ Uživali so izdatno zakonsko zaščito ter imeli posebne pravice in ugodnosti (dohodke). Njihove odredbe je moral brezpogojno spoštovati vsak, tudi plemiči. Bili so odgovorni za svoja dejanja, poleg tega je bila njihova služba nevarna, saj so bili kugi izpostavljeni bolj kot drugi ljudje. Kužni komisarji so izvajali nadzor nad izpolnjevanjem predpisov kužnih redov, nad podrejenimi kužnimi inšpektorji, pa tudi nad drugim zdravstvenim oz. sanitetnim osebjem, vključno s kopači grobov. Odgovorni so bili za ustreznost lazaretov in karanten ter za to, da so bolniki v lazaretu prejeli hrano in zdravila. Z naveti so morali biti na razpolago podrejenim kužnim inšpektorjem, ki so upravljali lazarete ali karantene. Stroške za revne v lazaretu

³⁸ Brunner, *Seuchenbekämpfung in Graz*, str. 100; Flamm, *Die ersten Pest-Ordnungen*, str. 19 in 22; Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. I, str. 203, 271 in 544.

³⁹ Ulbricht, *Pesthospitäl*, str. 110–112. V Italiji je bila docela uveljavljena evakuacija vseh kužnih bolnikov v špitale (Mauelshagen, *Pestepidemien im Europa*, str. 242), ko pa so bile kapacitete popolnjene, so bili ljudje prisiljeni ostati v svojih stanovanjih oz. hišah (Naphy in Spicer, *Der schwarze Tod*, str. 118). V manjših cesarskih mestih in vaseh je bilo običajno, da so okužene izolirali v hiši skupaj z drugimi okuženimi ali jih zaprli v izpraznjene hiše, katerih lastniki so podlegli kugi (Steinegger, *Prozeß gegen einen Totengräber*, str. 189).

⁴⁰ Leta 1680 je bil z reorganizacijo dela zdravniškega osebja narejen velik korak pri zatiranju kuge. Vodja medicinskega oddelka komisije zoper kugo je tedaj postal ordinarij – izvedenec oz. doktor zdravilstva, medtem ko je bil zaradi obsežnega delokroga kužnega inšpektorja dodatno imenovan še solicator (Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. I, str. 256–259).

⁴¹ Ulbricht, *Pesthospitäl*, str. 117–118.

⁴² Brunner, *Seuchenbekämpfung in Graz*, str. 100 in 102.

⁴³ Za to službo je vlada v vsakem mestu in trgu navadno določila kakega uglednega meščana, predvsem člane magistratov. Cesarski patent Leopolda I. iz leta 1679 je v vsaki četrti (*Viertel*) dežele Štajerske predvidel še imenovanje okrajnega (ali četrtnega) kužnega komisarja (Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. I, str. 252).

⁴⁴ To je določal tudi cesarski patent Leopolda I. (Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. I, str. 254).

so plačevali z donacijami meščanov, če je denarja primanjkovalo, so bili ljudje dodatno obdavčeni. Če so okuženi ostali v svoji hiši, so morali kužni komisarji poskrbeti, da so jih strežniki oskrbeli s hrano in pijačo. Nobeno truplo ni smelo biti pokopano brez mrliškega lista, ki ga je izdal kužni komisar. Ta je določil tudi pokopno pristojbino, ki jo je dobil kopač grobov. Na mestnih vratih so bili izobešeni listi z imeni in naslovi okuženih, pa tudi imena pokojnih, za katere so zabeležili, kam so jih odpeljali. Te sezname so, potem ko so jih izdatno prekadili z brinovim dimom, izročili članom mestnega magistrata (mestnemu sodniku) in v kopiji tudi kužnim komisarjem.⁴⁵

Umrli za kugo so bili (pogosto) pokopani v kužnih jamah zunaj mesta oz. naselja.⁴⁶ Trupla so polagali v globoke, pogosto skupinske kužne jame, jih posuli z apnom in prekrili z zemljo. Za prevoz trupel so uporabili posebne vozove, ki so bili označeni z belim križem, in posebne tovarnike (furmane). Na konje so pritrtili t. i. kužne zvončke, ki so ljudem naznanjali zadnjo pot pokojnih svojcev. Kolesa vozov so bila običajno ovita s klobučevino, s čimer so pridušili njihov ropot. Pokopi so navadno potekali brez posebnih slovesnosti: hitro, brez zvonjenja in pogrebcev. Kužne spomenike ob kužnih grobovih so postavili šele po prenehanju kuge.⁴⁷

Graški kužni red iz leta 1585 je v nespremenjeni obliki veljal do leta 1625, ko so ga v nekaterih točkah dopolnili. V zdravstveno prepustnico so takrat vključili opis njenega lastnika (videz, barva las, posebne oznake). Nekateri »prostoživeče in druge nepotrebne živali« v kužnih časih v mestih in predmestjih niso bile več zaželeni, na primer psi, mačke, morski prašički, zajci in golobi. Ta kužni red je bil na ukaz cesarja Ferdinanda III. z nekaj dopolnili ponovno izdan leta 1646.⁴⁸

19. oktobra 1679 je bil na vse posvetne in cerkvene gosposke Notranje Avstrije

⁴⁵ Flamm, *Die ersten Pest-Ordnungen*, str. 18–19; Brunner, *Seuchenbekämpfung in Graz*, str. 102–103; Ottner, *Obrigkeitliche Gesundheitsfürsorge*, str. 357; Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 44–45; Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. I, str. 253–254 in 257.

⁴⁶ To je pomenilo, da je moralo zdravstveno osebje mrtve ali umirajoče pregledati tudi na vrhuncu kužne epidemije, saj je uradna potrditev vzroka smrti odločala o kraju pokopa. Če je šlo za smrt zaradi kuge, je truplo odpeljalo posebno osebje, družina pokojnika pa je morala v karanteno (Naphy in Spicer, *Der schwarze Tod*, str. 79). Ker so zunaj mest običajno pokopavali zgolj posmrtne ostanke živali ter trupla družbenih prestopnikov, kot so bili samomorilci, zločinci in bogokletniki, je bil takšen pokop do kužnih žrtev ponižujoč. Zato so kužna pokopališča pozneje označili s spominskimi obeležji, žrtev pa so se spominjali s kužnimi procesijami in romanji (Mauelshagen, *Pestepidemien im Europa*, str. 260; Ulbricht, *Die Allgegenwärtigkeit der Pest*, str. 11–12). Kužnih žrtev niso kremirali, ker so se bali, da bi tak dim bolezen še razširil (Naphy in Spicer, *Der schwarze Tod*, str. 153).

⁴⁷ Flamm, *Die ersten Pest-Ordnungen*, str. 22; Brunner, *Seuchenbekämpfung in Graz*, str. 101–102; Mauelshagen, *Pestepidemien im Europa*, str. 260; Steinegger, *Prozeß gegen einen Totengräber*, str. 184–185 in 193; Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 45–47.

⁴⁸ Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. I, str. 241, 243 in 250–251; Macher, *Handbuch der Sanität-Geseze*, str. 32; Brunner, *Seuchenbekämpfung in Graz*, str. 101–102 in 104; Borisov, *Zgodovina medicine*, str. 209.

naslovljen cesarski patent Leopolda I., ki je izšel v obliki plakata in 70 strani obsegajoče brošure oz. knjižice (v osmerki ali oktavu).⁴⁹ Obširno opisuje znake kužne bolezni in vsebuje dvajset (pogosto dokaj preprostih) zdravilnih receptov zoper kugo.⁵⁰ Patent je pod najstrožjimi kaznimi določal, kako naj ljudje ravnajo med epidemijo kuge. Bil je odgovor na dunajsko kugo, ki je v prestolnici in njeni okolici razsajala od januarja 1679.⁵¹ V sosednji Štajerski, pa tudi na Kranjskem, so novice o izbruhu kuge v prestolnici povzročile preplah. Ta se je še utrdil ob novici, da bodo v obeh deželah nastanjeni kirasirji konjeniškega polka grofa Rabatte, ki so bili dotlej stacionirani na okuženem ozemlju. Polk se je od konca avgusta 1679 pomikal v smeri Semmeringa (*Sembring*) in habsburškega dela Ogrske proti Štajerski. Ker so deželni stanovi nastanitev vojske odklonili, je moral polk najprej prestati karanteno na Ogrskem (*auf den Ungrischen territorio campirn*).⁵²

Kuga na Štajerskem v letih 1679–1680

Šele 17. julija 1679 so graške oblasti štajerskim trgov in mestom ob glavni prometnici med Dunajem in Gradcem ukazale, naj tujce sprejmejo po zaslišanju in ob predložitvi zdravstvene prepustnice. 8. avgusta v Mürzzuschlagu še vedno niso postavili straže.

⁴⁹ Plakat je bil velikosti 84 x 60 cm in z ene strani potiskan, tako da ga je bilo mogoče izobesiti (Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 11). Za prepis določil cesarskega patenta gl. isti, *Pest in Steiermark*, Bd. I, str. 251–256. Gl. tudi Macher, *Handbuch der Sanität-Geseze*, str. 35; Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 113.

⁵⁰ Zdravilne recepte iz 17. stoletja zoper kugo na ozemlju današnje slovenske Štajerske hrani na primer Zgodovinski arhiv na Ptuj (SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka, Navodila za sestavljanje zdravil in zatiranje bolezni (SI_ZAP/0070_00055); prav tam, Navodila za zdravljenje bolezni in recepti za pripravo jedi iz leta 1683 (SI_ZAP/0070_00057)). O zdravljenju kuge in zaščiti pred njo gl. tudi Krojepej Telban, *Pripovedi o kugi*, str. 31–35.

⁵¹ Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 11. Dunajska kuga je bila javna skrivnost. Dunajski sanitetni svet je z uvedbo ukrepov zavlačeval zaradi gospodarskih interesov; sanitetnih kordonov (zapor) so se izogibali, da ne bi bila prekinjena mestna oskrba. Julija 1679 je število mrtvih za kugo tako naraslo, da je cesar moral izdati odloke in predpise. Na čelo kužne komisije je bil imenovan eden najbogatejših mož, Ferdinand Viljem knez Schwarzenberg (1652–1703), ki je dal z državnim in lastnim denarjem zgraditi lazarete in pomagal revnim. Ostro je ukrepal tudi zoper korupcijo in roparje. Ker je upravitelj špitala prodajal zdravila, namenjena revnim v brezplačno rabo, ga je dal privezati na drevo pri vhodu v lazaret (Mauelshagen, *Pestepidemien im Europa*, str. 242–243). V času kuge na Dunaju leta 1680 je tam zdravniško prakso opravljal doktor filozofije in medicine Janez Benedikt Gründel, poznejši dolgoletni mariborski zdravnik in balneolog (gl. Grahornik, Janez Benedikt Gründel, str. 79–89; Predin, *Mariborski lekarnarji*, str. 47).

⁵² SI_AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 534, ovoj 308, str. 691–692, 711–715 in 737–739. Prim. Umek, *Kuga na Štajerskem*, str. 80. Kranjska je morala sprejeti tri čete (*compagnien*), Štajerska pa preostalih sedem (SI_AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 534, ovoj 308, str. 738). Šlo je za vojsko, ki je štela 1.000 mož, 1.473 »ustk« (*mundt*) in 1.241 konj (prav tam, str. 847).

So pa v tem trgu do takrat postavili barikade ter zasliševali popotnike, trgovce in romarje, namenjene v Mariazell (Marijino Celje), ki so v velikem številu prihajali iz Ogrske.⁵³ 17. avgusta je v Mariazell romal tudi cesar s spremstvom. Za kugo so bili okuženi štirje iz njegovega spremstva, od teh celo eden njegovih osebnih služabnikov, kar naj bi prispevalo k širitvi kuge na severu Štajerske. V župniji Mariazell je bilo 156 kužnih žrtev. Cesarski dvor se je zaradi kužne epidemije iz prestolnice sprva preselil v Prago in od tam v Linz.⁵⁴

Konec avgusta so bili naposled blokirani in zastraženi vsi prehodi iz Štajerske v Spodnjo Avstrijo, zlasti preko Semmeringa in Wechsla. Prometna povezava do Salzburga je bila prekinjena 19. oktobra 1679 z blokado prelaza Mandling.⁵⁵ Septembra 1679 je bila v Gradcu imenovana t. i. Vrhovna komisija, ki jo je vodil vrhovni kužni komisar Jurij Sajfrid grof Dietrichstein, tedanji član notranjeavstrijske vlade. Vlada je nato v vsaki četrti (*Viertel*) dežele Štajerske določila kužnega komisarja, ki je prihajal iz vrst lokalnega plemstva.⁵⁶

Ukrepi za preprečevanje širjenja epidemije so povzročili velike stroške. Te je deloma pokrila cesar oz. notranjeavstrijska dvorna komora. Oblast se je v imenu tajnih svetnikov 17. novembra 1679 obrnila na deželo, da bi tudi ta zoper širjenje kuge namenila večjo vsoto. Ker deželni stanovi v času kuge v letih 1634 in 1646 za boj proti boleznim niso odobrili finančnih sredstev, je tudi tokrat potekala razprava, ali je to res potrebno. V tem času je na vzhodu današnje avstrijske Štajerske kuga že divjala (gl. nadaljevanje). Deželni stanovi so za preprečitev njene širitve namenili deželni denar, vendar ob pogoju, da cesar prispeva obljubljenih 3.000 gld. V skladu z odlokom z 18. decembra 1679 je Štajerska za to namenila 1.500 gld, pri čemer so prvi obrok v znesku 500 gld takoj porabili »za proizvodnjo sredstev pred okužbo«.⁵⁷

Na vzhodu današnje avstrijske Štajerske se je kuga pojavila v drugi polovici leta 1679. Najprej se omenja na območju Friedberga, Voraua in Hartberga. V Hartbergu

⁵³ Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 7–8.

⁵⁴ Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 113; Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 13.

⁵⁵ Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 8 in 15.

⁵⁶ Brunner, *Seuchenbekämpfung in Graz*, str. 104; Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 24; isti, *Pest in Steiermark*, Bd. I, str. 252.

⁵⁷ Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 17–18. V odgovoru na dvorni dekret je omenjeno, da je dežela za ukrepe proti širitvi kuge že pred tem namenila 300 gld (StLA, LAA, Gruppe IX, Sanität, K. 15, H. 73, odgovor na dvorni dekret, izdan 14. decembra 1679 v Gradcu). Druga dva obroka sta bila zavedena 28. junija in 15. julija 1680. Za preprečevanje kuge je vlada uvedla nov davek (*extraordinari contribution*), za kar je Štajerska 5. avgusta 1680 plačala 2.000 gld in 4. oktobra 1680 še 2.000 gld. Nova plačila za ukrepe pred širjenjem kuge je na pobudo vlade izvedla še 30. novembra in 23. decembra 1680 (po 2.000 gld) ter leta 1681 za skupaj še 3.300 gld (StLA, LAA, Gruppe IX, Sanität, K. 15, H. 76, dokument izdan po 21. marcu 1681).

z okolico je do konca novembra 1679 za kugo umrlo 184 ljudi.⁵⁸ V Grafendorfu jih je preminilo 110, v Friedbergu 12, v Puchu pri Weizu 32, v Fischbachu 8 in Kumbergu 63. Druge župnije sicer izrecno ne navajajo mrtvih za kugo, vendar je število umrlih po mrliških oz. pokopnih matičnih knjigah toliko večje, da so nekateri zagotovo podlegli tej bolezni. V župniji Voral, kjer je v petih letih pred kugo povprečno umrlo 71 ljudi na leto, je leta 1679, denimo, umrlo 122 ljudi. Tudi v Bad Waltersdorfu je bilo namesto povprečno 103 132 mrtvih, v Ilzu pa namesto 107 prav tako 132. Veliko krajev na vzhodu avstrijske Štajerske ob rekah Rabi, Feistritz in Lafnitz (Lapinč) pa je v obravnavani epidemiji kuge ostalo nedotaknjenih.⁵⁹ Kužni spomeniki, stebri in druga znamenja, ki so navadno stali na mestu, kjer so bili med velikimi epidemijami skupni (množični) grobovi, v nekaterih krajih tega ozemlja tako ne dokazujejo (nujno) prisotnosti kuge, ker so jih ljudje postavili v zahvalo, da je bil kraj obvarovan pred kužno boleznijo.⁶⁰

Leta 1680 je bilo veliko kužno žarišče na avstrijskem Štajerskem glavno mesto Gradec. Med majem in decembrom tega leta je v Gradcu z bližnjo okolico, kjer je zaradi umika precejšnjega števila ljudi živel okoli 16.000 prebivalcev, za kugo umrlo vsaj 3.465 ljudi.⁶¹ Šole so v mestu zaprle vrata 9. junija, deželno sodišče pa je prenehalo delovati tri dni pozneje.⁶² Zaradi širjenja kuge so se člani deželne vlade in sodišča po dekretu s 13. julija iz Gradca umaknili v Bruck na Muri. Vladarjev ukaz o tem je bil izdan na pobudo članov notranjeavstrijske vlade in dvorne komore, ki so cesarja s kužnimi razmerami v deželi seznanili v pismu z 9. julija.⁶³ Iz Gradca se je tedaj umaknilo 42 oseb, pridružilo pa se jim je še številno spremstvo (družina, sorodniki in služabniki). Ker vsi, ki so bili na deželnem plačilnem seznamu, v Brucku niso našli nastanitve, je moralo 80 ljudi, pretežno nižjega uradniškega osebja z družinami in sorodniki, nastanitev poiskati v bližnjem Leobnu. Na plačilnem seznamu dežele Štajerske so bili tudi deželni zdravnik dr. Samuel Eisenschmied (Eisenschmidt), deželni lekarnar Hieronim

⁵⁸ Straka, *Bevölkerungsverluste*, str. 124. V samem mestu jih je med avgustom in koncem novembra umrlo 146, a je kuga trajala do konca leta (Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 9).

⁵⁹ Straka, *Bevölkerungsverluste*, str. 124; Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 9; Macher, *Medizinisch-statistische Topographie*, str. 149; isti, *Handbuch der Sanität-Geseze*, str. 35. Peinlich je leta 1878 pisal o precejšnjem številu ohranjenih kužnih spomenikov in znamenj na Štajerskem (Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 533; prim. tudi Ulbricht, *Die Allgegenwärtigkeit der Pest*, str. 4).

⁶⁰ Straka, *Bevölkerungsverluste*, str. 129; Borisov, *Zgodovina medicine*, str. 289; Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. I, str. 253–254.

⁶¹ Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 18–19 in 40–43. Straka za glavno mesto Štajerske beleži 3.163 kužnih žrtev (Straka, *Bevölkerungsverluste*, str. 128).

⁶² Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 26.

⁶³ StLA, IÖR, Gut-1680-VII-4, pismo izdano 9. julija v Gradcu. Deželni poverjeniki so se v Bruck umaknili do 19. julija, njihov prvi tamkajšnji sestanek pa je potekal pet dni pozneje (StLA, LAA, Gruppe IX, Sanität, K. 15, H. 75, zabeležka pred specifikacijo stroškov uradništva v Brucku; Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 33).

Andrej Ponderigo in padar (*barbierer*) Klavdij Simoneti. Vsi so se morali preseliti v Bruck do 24. julija, lekarnar skupaj z zanesljivim pomočnikom in ustrezno zalogo zdravil (*mit gueten gesöllen, und allerhandt frischen nothwendigen medicamentis*), padar pa z dvema zanesljivima pomočnikoma in potrebnimi pripomočki (*mit nothwendigen requisitis*).⁶⁴ T. i. deželno uradništvo je v Brucku delovalo do 22. februarja 1681, ko je prvi val epidemije kuge na Štajerskem prenehal.⁶⁵

Straka je v svoji študiji opozoril na veliko število porok leta 1681, torej takoj po koncu prvega kužnega vala. Tudi Peinlich navaja nezanemarljiv podatek, da je bilo v župniji St. Veit pri Vogauu v obdobju 1680–1685 med 543 sklenjenimi zakoni kar 311 takih, kjer so se poročile ovdovele osebe.⁶⁶ Fenomen povečanega števila porok po koncu epidemije kuge je povezan s tem, da so od preživelega prebivalstva mnogi nenadoma postali premožnejši ali pa so nepričakovano obogateli, tako da so lažje namenili denar za zaženilo ali doto. Nekateri sinovi in hčerke so po zamrtju kuge ostali brez staršev in s tem posledično brez njihovega nadzora, drugim so umrli starejši sorojenci, zaradi katerih so/bi morali odlašati s poroko. Povsem na mestu se tako zdi opazka, da so mnogi vdovci in vdove po koncu epidemije od grobov hiteli pred oltar.⁶⁷

Epidemija kuge na Spodnjem Štajerskem v letih 1679–1680

Na Spodnjem Štajerskem so bila v prvem valu epidemije štiri kužna žarišča: Celje, Maribor z okolico, predel med Radgono in Cmurekom ter Ptuj z okolico. V Celje so kugo zanesli trije študenti, ki so se iz Gradca vračali v rodno Gorico. Zaradi suma okužbe jih 27. avgusta 1679 niso spustili v mesto, zato so se nastanili pri krojaču Luki Drežniku (*schneider Lucaß Dräschnikh*) v predmestju na Bregu (*Rain*) blizu kapucinskega

⁶⁴ StLA, LAA, Gruppe IX, Sanität, K. 15, H. 75, dekret izdan 13. julija 1680 v Gradcu; Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 446. V specifikaciji stroškov uradništva v Brucku je Klavdij Simoneti označen kot kirurg (*chirurg*). V istem seznamu je kot lekarnar zabeležen Hans Jurij Köplinger, Andrej Pontrigo pa se omenja kot njegov pomočnik (*geselle*) (StLA, LAA, Gruppe IX, Sanität, K. 15, H. 75, specifikacija stroškov uradništva v Brucku).

⁶⁵ StLA, LAA, Gruppe IX, Sanität, K. 15, H. 75, zabeležka pred specifikacijo stroškov uradništva v Brucku; Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 447. Prvi sestanek deželnih uradnikov po vrnitvi v Gradec je potekal 3. marca 1681 (StLA, LAA, Gruppe IX, Sanität, K. 15, H. 75, pismo s tega dne).

⁶⁶ Straka, *Bevölkerungsverluste*, str. 120 in 124; Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 101. O hitri obnovi prebivalstva po kaki novoveški epidemiji gl. Mauelshagen, *Pestepidemien im Europa*, str. 238.

⁶⁷ Prim. Naphy in Spicer, *Der schwarze Tod*, str. 157. Ulbricht opozori tudi na to, da so po koncu kužnega vala številni mestni prebivalci pridobili tako zeleno meščansko pravico (Ulbricht, *Die Allgegenwärtigkeit der Pest*, str. 22).

samostana. Najmlajši od njih, star 15 ali 16 let, je za kugo umrl 29. avgusta.⁶⁸ Od tam se je kuga postopoma razširila v mesto. Panika je izbruhnila šele sredi oktobra, ko so v treh dneh s kužnimi znaki umrli štirje otroci celjskega meščana in špitalskega mojstra Sibeničkega (*Sibenitschkhy*). Njegovi otroci so pri igri v vinogradu prišli v stik z enim od otrok iz okužene hiše na Bregu. Vest o kugi v mestu je nekatere prebivalce Celja pognala v beg na njihove dvore (pristave) in vinograde.⁶⁹ Mestni sodnik je dal pred mestna vrata postaviti stražo, ki je tujcem preprečevala prihod v mesto. Mesto tudi ni več izdajalo oz. potrjevalo zdravstvenih prepustnic (fed), ampak je popotnike za njihovo potrditev pošiljalo v Žalec.⁷⁰ Med 19. septembrom in 13. decembrom 1679 je v Celju umrlo 65 ljudi. Od tam se je kuga razširila v Laško in Trbovlje, kjer so Celjani trgovali in kupovali sol, ter v okolico Šoštanja in Velenja, vendar je tam do konca decembra 1679 (že) ugasnila.⁷¹ Po poročilu notranjeavstrijske vlade v Gradcu je bila konec leta 1679 v Celjski četrti kuga razširjena zgolj v mestu Celje in njegovi bližnji okolici.⁷² Omenjeno število umrlih za kugo v Celju je bilo sicer večje, saj so ljudje zanjo umirali tudi leto pozneje.⁷³ Septembra 1680 se je kuga razširila po posameznih krajih celotne Celjske četrti. Do širjenja epidemije je prišlo predvsem zato, ker zemljiška gospodstva na določenih krajih niso postavila straž oz. ustrezno ukrepala pri ločevanju bolnih in zdravih. Zato je vlada 16. novembra 1680 deželnim stanovom (*Landstände*) Celjske četrti izdala odlok, po katerem je bila gospodstvom za neupoštevanje odredb kužnega reda zagrožena kazen 300 dukatov.⁷⁴

Spomladi 1679 se je kuga pojavila v gorati, težko dostopni pokrajini okoli Sobote (Soboth) na današnjem avstrijskem Štajerskem, od koder se je po Dravski dolini postopoma širila proti Mariboru. O kugi precej nazorno beremo v marenberški kroniki.

⁶⁸ SI_AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 534, ovoj 308, str. 813–817; Umek, Kuga na Štajerskem, str. 80.

⁶⁹ *Eß seint etliche in der statt Cilli, welliche schon auß der statt zu fliehen unnd auf ihre höff unnd zu ihren weingarten sich zu referieren vermainen* (SI_AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 534, ovoj 308, str. 829, poročilo kranjskega višjega kužnega komisarja Janeza Antona barona Lewenburga s 16. oktobra 1679; prav tam, str. 859, poročilo kranjskega višjega kužnega komisarja Janeza Antona barona Lewenburga z 19. oktobra 1679; prav tam, str. 888, poročilo Jurija Henrika Heinricherja pl. Grienthalla z 21. oktobra 1679; gl. tudi Umek, Kuga na Štajerskem, str. 80).

⁷⁰ SI_AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 534, ovoj 308, str. 860–861, poročilo kranjskega višjega kužnega komisarja Janeza Antona barona Lewenburga z 19. oktobra 1679.

⁷¹ SI_AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 534, ovoj 308, str. 917–922, poročilo Jurija Henrika Heinricherja pl. Grienthalla s 26. oktobra 1679; prav tam, šk. 535, ovoj 308, str. 1065–1071, poročilo istega s 13. novembra 1679; Umek, Kuga na Štajerskem, str. 80–81.

⁷² [...] *nur allein die statt Cilli, neben etlichen daselbst umbligenden örthern, zu dato inficiert* [...] (SI_AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 535, ovoj 308, str. 1081–1084, dokument graške vlade s 13. novembra 1679 [citat na strani 1081]).

⁷³ O kugi na Celjskem natančneje Umek, Kuga na Štajerskem, str. 80–84.

⁷⁴ *Peinlich, Pest in Steiermark*, Bd. I, str. 264.

V času priorice Marije Suzane Andrian (1668–1689) marenberška okolica sicer ni bila tako prizadeta kot nekateri drugi kraji, se je pa bolezen okoli dve leti (*in alen gegen 2 jahr regiert*) kazala po bližnjih vaseh, kar je v samostanu povzročalo veliko nelagodja. Po izpovedih kronistke je v marenberškem trgu za kugo umrl pomočnik tamkajšnjega padarja, ki se je boleznini našel nekje drugje, sam pa ni nikogar okužil. Vse poti so bile zaprte in močno zastražene, da popotniki kužne bolezni ne bi zanesli naprej po Dravski dolini, vendar po besedah kronistke »te nesreče ni bilo mogoče popolnoma odvrniti«. Priorica in konvent sta v tistem času pokazala svojo človekoljubnost. Bolnim sta pomagala z zdravili in hrano, poskrbela sta tudi za pokop mrtvih. Posebej se je izkazala samostanska sestra, bolničarka Roza(lija) Andrian. Med drugim je skrbela za starejšo samostansko deklo, ki je staknila kugo, ko je nosila revežem hrano. Po kronistikinih besedah je imela ženica na telesu štiri ali pet sumljivih (kužnih) znamenj. Da je šlo za kugo, je potrdil izkušen zdravnik, vendar je kljub temu živela še okoli trideset let. Med samostanskimi sestrami je vladal strah, da bodo za kugo zbolele tudi same, vendar do tega ni prišlo. Priorica naj bi od nekega za kugo obolelega kmeta vzela denar, pri čemer se ni okužila, medtem ko naj bi kmet že naslednjega dne umrl. Samostan je ljudem v času kuge pomagal, kolikor je mogel. Posodo, iz katere so (kužni) bolniki uživali hrano, so razbili in zavrgli. Za odvrnitev od kuge so sestre vsak dan po maši najprej v koru zmolile rožni venec, nato molitev »Stella caeli extirpavit«, naposled pa še nekaj psalmov in daritveno molitev. Laikom je bil vstop v samostansko cerkev nekaj časa prepovedan, po koncu kužne nevarnosti pa so nune rožni venec molile skupaj z laiki.⁷⁵

V župniji Lovrenc na Pohorju je za kugo od začetka avgusta do konca decembra 1679 umrlo 382 ljudi: 55 avgusta, 111 septembra, 131 oktobra, 67 novembra in 18 decembra. S požrtvovalnostjo se je izkazal takratni lovrenški kaplan, šentpavelski benediktinski menih Avguštin Terno(v)šek.⁷⁶ V Rušah in sosednjih vaseh je epidemija kuge povzročila še hudo lakoto. V znameniti *Notati Rastensii* je Meznerič o tej kugi – sicer tri generacije pozneje (okoli leta 1760) – zapisal: »Ko so se po raznih krajih v obdobju treh let širile grozljiva kuga, lakota in vojna, je ruška sosesčina po preblagem Božjem usmiljenju s pomočjo Božanske Čudodelke Device Marije pred prej imenovanimi biči izšla neprizadeta, razen enega dojenčka in dekle pri Dobniku, ki sta se po pričevanju župnika Luke Jamnika okužila z boleznijo in zato nenadoma umrla in sta bila tudi

⁷⁵ NŠAM, Zbirka inkunabul in raritet, Marenberška kronika, pag. 139–142; Mlinarič, *Marenberški dominikanski samostan*, str. 131–132. Z Marenbergom so mišljene današnje Radlje ob Dravi.

⁷⁶ Orožen, *Das Bisthum*, str. 407; Slekovec, *Kuga na Štajerskem*, str. 94; Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 120; Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 92.

tam pokopana.«⁷⁷ Na te kužne čase še danes spominja kapela žalostne Matere božje, ki so jo leta 1680 prizidali ruški župnijski cerkvi.

Vrhunec je kuga na Spodnjem Štajerskem dosegla leta 1680. Prvi primeri v Mariboru so iz začetka junija.⁷⁸ Čeprav je takrat v mestu in predmestjih naglo umrlo več ljudi, so za vzrok njihove smrti predvidevali vročinsko bolezen. Ker ni bilo posebnih zaščitnih ukrepov, se je lahko kuga nenadzorovano širila. Proti koncu junija se je zdelo, da bo bolezen zamrla, tedaj pa je izbruhnila z vso silo.⁷⁹

Mariborski lazaret je stal zunaj mestnega obzidja blizu današnje frančiškanske cerkve (na Ulici Vita Kraigherja), kjer so pozneje odkrili tudi kužne jame.⁸⁰ V njem so v nekaj dneh umrli nekateri bolniki, vsi strežniki in pogrebniiki ter celo nekateri zdravniki in duhovniki, v samem mestu pa tudi precej meščanov. V mestu je izbruhnila panika. Nekateri so zbežali, drugi so se zaklenili v svoja stanovanja ali hiše. Po Orožnu je znotraj mariborskega mestnega obzidja za kugo umrlo 256 ljudi.⁸¹ Po zapiskih v ptuj-skem minoritskem samostanu je med 8. julijem in decembrom 1680 v Mariboru kuga zahtevala 483 smrtnih žrtev. Mesto je imelo takrat okoli 1.400 prebivalcev. V mariborski župniji, ki je obsegala tudi bližnjo okolico, je bilo po podatkih iz leta 1672 obhajanih 3.526 ljudi.⁸² Mrliške knjige mestne župnije sv. Janeza Krstnika izkazujejo 158 umrlih

⁷⁷ *Grassante de in variis lociis per triennium truculenta lue, fame, et bello, Vicinia haec Rastensis per piissimam Dei misericordiam, opitulante Deissa Thaumaturga Virgine Maria, a praenominatis flagellis immunis evasit, exceptis solummodo unico infante et ancilla apud Dobnigg, qui teste Luca Jamnigg Parocho, epydemico morbo correpti, adeoque improvisi mortui, nec non inibi sepulti fuerunt* (ŽA Ruše, Meznerič, *Notata Rastensia*, fol. 51v). Po *Notata Rastensii* je epidemija kuge v vsej ruški soseščini docela prenehala do konca avgusta 1682: *Circa finem Augusti omnibus in viciniis omnino cessavit truculenta pestis*. Tega leta so v izraz hvalečnosti v soboto pred ruško nedeljo (tj. 6. septembra, op. a.) ob uprizoritvi veseloigre izpostavili ruško Marijo, za zdravje bolnikov (*Ideo in aliquale Gratitudine Sabbato ante Dominicam Rastense copiosissimo auditorio Comicè exhibita fuit MARIA RASTENSIS Salus infirmarum*; prav tam, fol. 57r). Za prevod latinskega besedila se zahvaljujem Mateju Hriberšku.

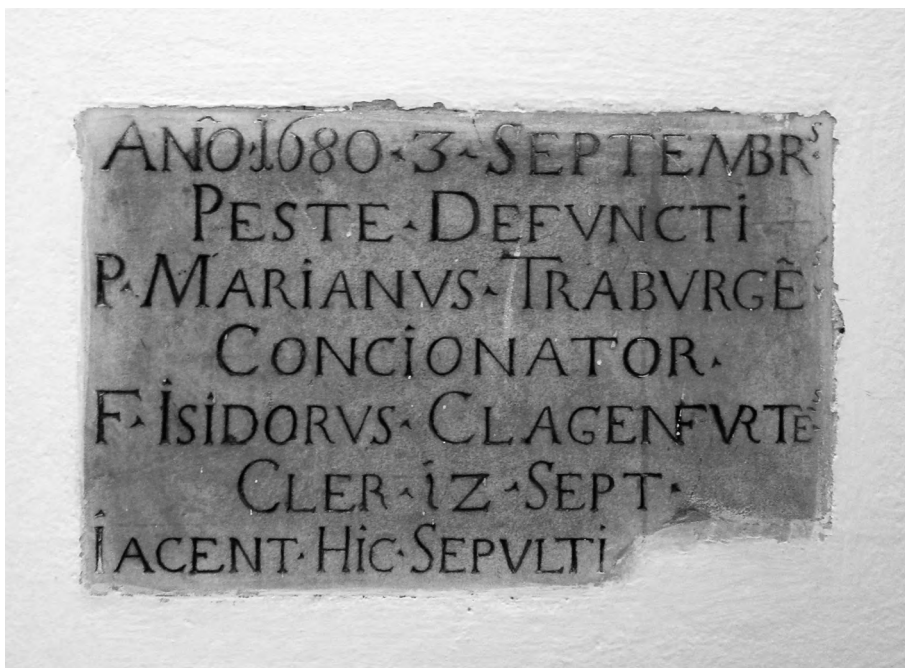
⁷⁸ Podrobneje o kugi v Mariboru gl. Kelemina, *Kuga v mariborski župniji sv. Janeza Krstnika*.

⁷⁹ Podobno se je zgodilo tudi v Radgoni, kjer je kuga silovito izbruhnila s 1. julijem 1680 (gl. Peinlich, *Die Pest zu Radkersburg*, št. 256, str. 6).

⁸⁰ Grobove so odkrili leta 1864 pri kopanju peska za tedanjo gradnjo kazine (Majcen, *Kratka zgodovina Maribora*, str. 54).

⁸¹ *Pest, welche 256 Personen in der inneren Stadt Marburg dahin gerafft hatte* (Orožen, *Das Bisthum*, str. 9).

⁸² Obhajanci ali komunikanti so (bili) verniki, zmožni prejetja zakramentov oz. opravljanja spovedi. K številki je treba prišteti še nekomunikante – osebe do približno desetega leta starosti, še brez drugega zakramenta –, ki so po ocenah predstavljali vsaj 20 % prebivalstva (po Manfredu Straki 21–22 %; po izkušnjah Lilijane Urlep iz NŠAM prej okoli 30 %), tako da bi celotno število prebivalcev v mariborski župniji tedaj znašalo vsaj 4.200 (NŠAM, Škofijska pisarna, D XV - Maribor - Levi breg, šk. 2, Mariborske cerkveno-upravne zadeve v 17. in 18. stoletju, Poročilo sinodalnega zapisnika iz maja 1672, Ad S. Joannem Bapt. in Marburg [fol. 7v]). Poleg števila komunikantov so v poročilu zabeleženi še podatki o številu krščenih zakonskih otrok (157), krščenih nezakonskih otrocih (21), porokah (48), umrlih (kar 126) ter odvezanih od krivoverstva oz. sprejetih nazaj v katoliško vero (*ab hæresi absoluti*; 5) (prav tam). Podatki so vezani na čas med dvema škofijskima sinodama, ki so navadno potekale aprila ali maja (Straka,

Slika 1: Epitaf redovnikoma patru Marijanu in bratu Izidorju v sedANJI frančiškanski cerkvi v Mariboru (foto: Matjaž Grahornik, 2021).

za kugo: julija 10, avgusta 28, septembra 47, oktobra 43, novembra 21 in decembra 9. Za boljše ponazoritev: v vsem letu 1679 je v Mariboru umrlo 47 ljudi.⁸³ Glede na ohranjen epitaf v današnji frančiškanski cerkvi sta 3. septembra umrla pridigar pater Marijan iz Dravograda (*P. Marianus Traburgè Concionator*) in duhovniški menih brat Izidor iz Celovca (*F. Isidorus Clagenfurtes Cler*). Pokopana sta bila 12. septembra 1680, bržčas v kripto tedaj še kapucinskega samostana.⁸⁴ Treba je dodati, da za Maribor smrtni primeri

Bevölkerungsverluste, str. 118, 122–123). Prim. s Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 121. Veliko število umrlih leta 1672 je verjetno povezano s kugo, ki je tega leta divjala po »Ptujskem polju« (*Pettauerfelde*), s čimer je verjetno mišljeno Dravsko polje (gl. Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. I, str. 99).

⁸³ NŠAM, Župnija Maribor-Sv. Janez Krstnik, MMK 1664–1762, pag. 78–81 in 83–92. Gl. tudi Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 89–90. Orožen se je pri zapisu številik zmotil, tako da za leto 1679 navaja 74 mrtvih (Orožen, *Das Bisthum*, str. 533). Pri žrtvah kuge moramo imeti pred očmi dejstvo, da je šlo za število umrlih ob znižanem številu mestnega prebivalstva. Če se del prebivalstva iz okuženega mesta ne bi umaknil, bi bilo umrlih za kugo bržčas še veliko več (prim. Naphy in Spicer, *Der schwarze Tod*, str. 116–117).

⁸⁴ Epitaf oz. nagrobni napis je danes sekundarno vzdian v steno hodnika okrog prezbiterija frančiškanske cerkve, ki je bila na mestu cerkve Marije Matere usmiljenja z jožefinskimi cerkvenimi reformami ukinjenih kapucinov zgrajena med letoma 1892 in 1900 (Lazarini, *Frančiškanska cerkev*, str. 6–9, 15–16 in 47; gl. tudi Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 121–122).

v lazaretu niso vpisani in da so matične knjige za čas epidemij in množičnega umiranja nasploh zelo pomanjkljive. Dovolj zgovoren dokaz o tem je dejstvo, da mrliških vpisov za omenjena umrla redovnika v mariborski mrliški matici ni.⁸⁵

Nikakor pa ne drži, da umrli za kugo ne bi prejeli poslednjega zakramenta. Iz sinodalnih poročil je razvidno, da so morali duhovniki zakrament podeliti tudi kužnim bolnikom, sicer jim je grozila izguba duhovniške službe. Zagrožena kazen je bila izvršena v enem samem primeru.⁸⁶ Da se duhovniki temu niso izogibali, priča število njihovih kužnih žrtev. Ker je morala Cerkev v kužnih časih gledati tudi na lastne vrste, je imenovala posebne kužne duhovnike (*pestentarii*), ki jim je podelila izjemne pravice. Za to službo so se pogosto prijavljali menihi, kar je povzročilo zdesetkanje določenih samostanov. V skrbi za okužene so izstopali predvsem kapucinski, mino-ritski, frančiškanski in jezuitski red.⁸⁷

Tudi za Ptuj in njegovo bližnjo okolico je bilo veliko bolj kot leto 1679 usodno leto zatem. Med 29. aprilom in 16. junijem je tam za kugo zbolelo 69 prebivalcev, pri čemer število umrlih ni znano. Zaprtih je bilo 54 hiš; kapucini so vrata svojega samostana zaprli že 1. maja, dominikanci 10. maja, medtem ko je bil mestni špital zaprt 17. maja.⁸⁸ Od plemiških hiš jih je bilo v tem času okuženih pet (hiše grofov Vetter, Paradeiser, Saurau, Herberstein⁸⁹ in Saurer). Julija očitno ni bilo žrtev, nato pa je kuga avgusta znova izbruhnila na Bregu na desnem dravskem bregu in zamrla šele sredi decembra. V tem času je od 312 okuženih umrlo 221 prebivalcev: avgusta 11, septembra 55, oktobra 107, novembra 37 in decembra 11. Največ je bilo otrok, in sicer 80, žensk 77, moških pa 63. Pri tem so poleg umrlih v špitalu upoštevani tudi tisti, ki so umrli v lazaretu.⁹⁰ Premožnejši meščani so po izbruhu kuge pobegnili v svoje vinograde in pristave. Mesto so zapustili tudi številni manj premožni in se potikali po okolici. Večkrat so se po opravih vračali na Ptuj (na primer za nakup živil ali zaradi pomembnega posla), čeprav je vlada to z

⁸⁵ NŠAM, Župnija Maribor-Sv. Janez Krstnik, MMK 1664–1762, pag. 86–87. O pomanjkljivih podatkih glede umrlih za obravnavano kugo gl. Straka, *Bevölkerungsverluste*, str. 124–125; Slekovec, *Kuga na Štajerskem*, str. 102.

⁸⁶ Straka, *Bevölkerungsverluste*, str. 125. Da verniki ne smejo umirati brez verske tolažbe in zakramentov, je od posvetnih duhovnikov in redovnikov zahteval že kužni red iz leta 1625 (Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 56).

⁸⁷ Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 56–57; Straka, *Bevölkerungsverluste*, str. 125; Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. I, str. 255.

⁸⁸ StLA, Hs. 613, Damisch, *Darstellung*, str. 6–12.

⁸⁹ Po viru Hörmbstein (prav tam, str. 11). V nadaljevanju Damisch omenja (tudi) plemiško družino Hornburg, ki naj bi kot edina med ptujskim plemstvom utrpela kužno žrtev (prav tam, str. 34–35).

⁹⁰ Prav tam, str. 12–33. Damisch sicer navaja 313 okuženih in 220 mrtvih. Straka za Ptuj navaja 229 mrtvih (Straka, *Bevölkerungsverluste*, str. 128). Travner za Ptuj beleži 274 žrtev (Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 114), kar očitno povzema po Peinlichu (Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 84).

odlokom s 13. septembra prepovedala. Kužni komisar Jurij Gabrijel Prantner je (zato) 19. septembra na Bregu,⁹¹ od koder je do mesta vodil most, postavil močno, s puškami oboroženo stražo. Grofje Leslieji, tedanji lastniki ptujskega gospostva, se za odredbe niso pretirano menili in so svoje podložnike iz neokuženih okoliških krajev klicali v mesto na tlako. Ko je za to izvedel kužni komisar za Celjsko četrt Karel Sigmund grof Gaisruck,⁹² je Leslieje ostro posvaril in jim z globo 100 goldinarjev prepovedal klicati podložnike v mesto. Dal je tudi podreti del dravskega mostu, tako da je bil Ptuj odrezan od Dravskega polja in Haloz. Vse to pa ni preprečilo širjenja kuge, saj so jo v bližnje in daljne vasi zanesli meščani in okoličani, ki so občasno zahajali v mesto. Najhuje je divjala v okolici Sv. Trojice pri Podlehniku v Halozah. Notranjeavstrijska vlada je tja že avgusta poslala dva frančiškana iz ormoškega samostana, da bi bila v oporo umirajočim. Septembra je kužna komisija samostanskega predstojnika prosila za vsaj tri dodatne duhovnike, »da ne bodo ubogi ljudje umirali brez tolažbe in v nevarnosti za svoje duše.«⁹³ Zaradi prepovedi prihajanja v mesto je na Ptuj, podobno kot v številnih drugih mestih in trgih, kmalu prišlo do pomanjkanja živil. Vlada je morala omiliti uredbe in okoličanom dovoliti, da so v mesto prepeljali najnujnejše.⁹⁴ Kuga na Ptuj je do jeseni 1680 ponehala, še naprej pa so zanjo umirali na območju Haloz, zlasti okoli Leskovca.⁹⁵

Iz zapiskov župnije Sv. Rupert izvemo, da je kuga od junija do konca leta 1680 razsajala tudi v vseh župnijah Slovenskih goric. V omenjenem vikariatu je za kugo umrlo šest ljudi. Ena prebežnica iz Maribora je preminila v vinogradu Ulrika Bezjaka v Zavrhu, kjer je bila tudi pokopana. Druga oseba je pobegnila iz [kužnega] taborišča pod Ptujem (*ex Campo infra Petovium*) in umrla v Bišečkem Vrhu, kjer so jo tudi pokopali. V Selcah so umrle štiri osebe v hiši ptujskega meščana Jurhana in bile pokopane v njegovem vinogradu.⁹⁶ V Slovenskih goricah je kuga menda najhuje divjala v Sv. Trojici. V Cmureku se omenja junija, trajala pa je do pozne jeseni. Po poročilu

⁹¹ Ker Ptuj leži na levem dravskem bregu, je bil Prantner bržčas pristojen kužni komisar za četrt med Muro in Dravo ali pa je bil nižji kužni komisar pod Karlom Sigmundom grofom Gaisruckom.

⁹² StLA, LAA, Gruppe IX, Sanität, K. 15, H. 74, dokument izdan 12. januarja 1680 v Gradcu. Peinlich grofa Gaisrucka istočasno omenja kot svetnika spodnjeavstrijske vlade (*n. ö. Regierungsrath*) (Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 9 in 85).

⁹³ Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 114; Umek, *Kuga na Štajerskem*, str. 83; Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 84–86.

⁹⁴ StLA, LAA, Gruppe IX, Sanität, K. 15, H. 74, dokument za Celjsko četrt, izdan 12. januarja 1680 v Gradcu; Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. I, str. 263.

⁹⁵ Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 114–116; Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 85.

⁹⁶ Orožen, *Das Bisthum*, str. 263–264. Orožen pri tem navaja krstno matično knjigo (*Taufprotokoll*) župnije Sv. Rupert v Slovenskih goricah (prav tam, str. 263). Gl. tudi Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 89.

s 30. septembra je zanjo zbolelo 27 ljudi; od teh so trije do tedaj umrli, 11 jih je kugo prebolevalo, 13 pa prebolelo. S kugo se je dodatno okužilo 6 ljudi.⁹⁷

Posebej huda je bila kužna epidemija v obmejni Radgoni. V mestu z bližnjo okolico je med 1. julijem in 2. septembrom umrlo 67 prebivalcev, od teh kar sedem članov mestnega sveta (od ducata), vključno z mestnim sodnikom in mestnim pisarjem.⁹⁸ Graška oblast je bila o razmerah v mestni okolici obveščena vsaj do 3. julija tega leta.⁹⁹ Radgonski kapucini so se z zgledno požrtvovalnostjo posvetili prebivalcem mesta in okolice. Kugo so nato zanesli v samostan, kjer je do 24. oktobra umrlo deset njihovih članov. Kuga je v Radgoni divjala do konca oktobra, za njo pa je umrlo 554 prebivalcev. Praznih je ostalo kar 60 hiš.¹⁰⁰ Najhuje je bilo septembra, ko so Radgono zaradi kužnih razmer zapustili tudi člani mestnega magistrata. 18. oktobra jim je vlada izdala ostro opozorilo in od njih ob grožnji izgube službe zahtevala takojšnjo vrnitev na delovno mesto. Po drugi strani se je v tem času kot kužni komisar izkazal tamkajšnji meščan in poznejši mestni sodnik Matija Gopleis, ki je leta 1695 tudi zavoljo zaslug v času kuge prejel plemstvo in predikat »pl. Eggenwald«.¹⁰¹ V župniji Sv. Peter na desnem bregu Mure (danes Gornja Radgona) je za kugo umrlo kar 2.054 prebivalcev, kar naj bi znašalo več kot 56 %.¹⁰² Pokopališče so tam za nekaj časa zaprli, ker so na njem pokopali nekaj za kugo umrlih ljudi.¹⁰³ V zimi 1680/1681 je prvi val epidemije kuge naposled skoraj povsod ponehal.¹⁰⁴

⁹⁷ Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 89 in 98.

⁹⁸ Peinlich, *Die Pest zu Radkersburg*, št. 256, str. 6; isti, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 93; Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 119.

⁹⁹ Z današnjega vidika se zdi skoraj neverjetno, da je oblast po »verodostojnem poročilu« odločila, da se v Radgoni in njeni okolici v zvezi s kugo ne dogaja nič sumljivega (*auf einkhombene glaubwürdige bericht genedigist vernomben, d[a]ß Gottlob daselbst sovoll ine, alß ausser der statt nichtes verdächtigt seye*). S tem so bili okoliškim krajem, med drugim Ljutomeru, ponovno dovoljeni stiki z mestom in njegova oskrba (*die verere zuefuehr, und communication*). Pismo je v trg Ljutomer prispelo (šele) do 16. julija (SI_PAM/0004/002/00001, Saniteta v trgu Ljutomer – ukrepi proti kužnim boleznim, dokument izdan 3. julija 1680 v Gradcu).

¹⁰⁰ Peinlich, *Die Pest zu Radkersburg*, št. 258, str. 5; Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 92–93; Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 119. Zaradi depopulacije je oblast v pomembno obmejno mesto začasno naselila vojake (Peinlich, *Die Pest zu Radkersburg*, št. 258, str. 6).

¹⁰¹ Peinlich, *Pest in Steiermark*, Bd. II, str. 94.

¹⁰² Straka, *Bevölkerungsverluste*, str. 128. Tako visoka stopnja umrljivosti za kugo je (lahko) zavajajoča, saj je bilo v predmestju Radgone na desnem bregu Mure verjetno veliko beguncev iz mesta in drugih (popotnikov, trgovcev), poleg tega ne poznamo dejanskega števila prebivalstva.

¹⁰³ Peinlich, *Die Pest zu Radkersburg*, št. 256, str. 6.

¹⁰⁴ Travner, *Kuga na Slovenskem*, str. 115.

Zaključek

Zdravniki do zgodnjega novega veka še niso dovolj dobro poznali in razlikovali posameznih bolezni, zato so s splošnim izrazom »kuga« (*pestis, pestilentia*) označevali tako pravo kugo kot tudi vsako vročinsko obolenje, ki je nenadoma izbruhnilo v določenem kraju, bilo množično in je povzročalo izredno visoko smrtnost. To zgodovinarjem in drugim raziskovalcem pogosto povzroča težave pri identifikaciji posamezne bolezni v času in prostoru. Ker zdravniki v predbakteriološki dobi niso znali pojasniti in učinkovito zdraviti nalezljivih kužnih bolezni, so se o njihovem nastanku do 19. stoletja oblikovale različne teorije.¹⁰⁵

Značilnost kuge je bila, da je povzročala nenadne, hitre in množične smrti, zato je imela na ljudi močan psihološki vpliv. Strah pred kugo je med ljudmi povzročal beg pred boleznijo in upiranje oblastem. Ker kuge niso znali zdraviti, so ljudje uteho iskali predvsem v pobožnosti in priprošnjah.¹⁰⁶

Študija Manfreda Strake, ki je za ozemlje Spodnje Štajerske sicer nepopolna, je pokazala, da je epidemija kuge v letih 1679–1680 najhuje prizadela območje med Muro in Dravo, od Maribora do okolice Radgone. Na tem ozemlju se kugi ni izognila nobena župnija, umrlo pa naj bi okoli 20 % prebivalstva.¹⁰⁷

Na začetku prispevka je bilo poudarjeno, da je epidemija kuge na Štajerskem v letih 1679–1683 v deželi pomenila najhušo kužno epidemijo po letu 1480. Ni pa bila zadnja. Štajersko je kužna epidemija nazadnje prizadela v letih 1710–1716. Že v letih 1710–1712 se je z Ogrskega razširila v Slovenske gorice in se dve leti (do 1714) zadržala na Ptujju. Iz Spodnje Avstrije se je v letih 1713–1715 zanesla na Zgornjo Štajersko, od tam pa v mariborsko in celjsko okolico. Poleti 1715 se je s Štajerskega razširila na Koroško, kjer so zanjo umirali in obolevali do sredine naslednjega leta, in Kranjsko. Do 18. stoletja je kuga v Evropi veljala za endemično in je bila za človeštvo najhuša nalezljiva bolezen. Pozneje se je izjemoma pojavljala v posameznih krajih in je postopoma izginila. 18. stoletje je bilo tako zadnje stoletje, ko je kuga obiskala slovenske dežele.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Borisov, *Zgodovina medicine*, str. 267–268; Keber, *Čas kolere*, str. 14–15; Ulbricht, *Die Pest – medizinisch/medizinhistorisch*, str. 330–331.

¹⁰⁶ Keber, *Čas kolere*, str. 7.

¹⁰⁷ Straka, *Bevölkerungsverluste*, str. 128.

¹⁰⁸ Golec, *Kužne epidemije na Dolenjskem*, str. 70–71; Brunner, *Die letzte Pestepidemie*, str. 148; Borisov, *Zgodovina medicine*, str. 214; Horvat, *Posledice kužnih epidemij*, str. 66–67.

VIRI IN LITERATURA

Viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (Slovenija):

SI_AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko.

SI_AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura.

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana (Slovenija):

Matične knjige, Župnija Kočevje, Mrliška ali pokopna matična knjiga (MMK) 1669–1724.

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor (Slovenija):

Matične knjige, Župnija Maribor-Sv. Janez Krstnik, MMK 1664–1762.

Škofijska pisarna, D XV – Maribor – levi breg.

Zbirka inkunabul in raritet, Marenberska kronika.

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor (Slovenija):

SI_PAM/0004, Magistrat Ljutomer, 28/A-9/2/h, škatla (šk.) 77, ovoj 1, Saniteta v trgu Ljutomer – ukrepi proti kužnim boleznim, 1680–1856.

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz (Avstrija):

Landschaftliches Archiv Antiquum (LAA), Gruppe IX, Sanität, Karton (K.) 15, Heft (H.) 73, Seuchen, allgemeine Sanitätsverwaltung 1648–1702; H. 74–75, Seuchen, allgemeine Sanitätsverwaltung 1680; H. 76, Seuchen, allgemeine Sanitätsverwaltung 1681.

Inner Österreichische Regierung (IÖR), K. 787, Gutachten 1680, Juli Nr. 4.

Sondersammlungen, Handschriftensammlung (Hs.), Gruppe I, K. 613, Eduard Damisch, *Darstellung der Verheerungen, welche durch die Pest im Jahre 1680 zu Pettau entstanden* [etc.], s. l. & s. d. [Ptuj, ok. 1855].

ZAP – Zgodovinski arhiv na Ptuj (Slovenija):

SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka, 1496–1956.

ŽA Ruše – Župnijski arhiv Ruše (Slovenija):

Jožef Avguštin Meznerič (Marian), *Notata Rastensia ex antiquissimis documentis desumpta et varys, fide humana dignis, autographis synopticè descripta*. [Maria Rast / Ruše, po 1764].

Literatura in objavljeni viri

Borisov, Peter: *Zgodovina medicine. Poskus sinteze medicinske misli*. Druga, dopolnjena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Pivec, 2009.

Brunner, Walter: *Seuchen und Seuchenbekämpfung in Graz vom 16. bis 19. Jahrhundert. Gesundheit und Hygiene im pannonischen Raum vom ausgehenden Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert. Tagungsband der 23. und 24. Schlaininger Gespräche 2003/04* (ur. Sonia Horn in

- Rudolf Kropf). Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft 120. Eisenstadt, 2007, str. 99–111.
- Brunner, Walter: Die letzte Pestepidemie im Oberen Murtal 1713/1715. *Gesundheit und Hygiene im pannonischen Raum. Tagungsband der 23. und 24. Schlaininger Gespräche 2003/2004* (ur. Sonia Horn in Rudolf Kropf). Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft 120. Eisenstadt, 2007, str. 137–148.
- Čičaj, Viliam: Ungarische Krankheit. *Gesundheit und Hygiene im pannonischen Raum. Tagungsband der 23. und 24. Schlaininger Gespräche 2003/2004* (ur. Sonia Horn in Rudolf Kropf). Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft 120. Eisenstadt, 2007, str. 241–254.
- Dean, Katharine R. et al.: Human ectoparasites and the spread of plague in Europe during the Second Pandemic. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America / PNAS*, 2018, vol. 115, no. 6, str. 1304–1309.
- Flamm, Heinz: *Die ersten Infektions- oder Pest-Ordnungen in den österreichischen Erbländen, im Fürstlichen Erzstift Salzburg und im Innviertel Im 16. Jahrhundert*. Veröffentlichungen der Kommission für Geschichte der Naturwissenschaften, Mathematik und Medizin, Band 58, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2008.
- Golec, Boris: Kužne epidemije na Dolenjskem med izročilom in stvarnostjo = Plague epidemics in Lower Carniola between tradition and reality. *Kronika* 70, 2022, Iz zgodovine epidemij (izredna številka), str. 41–78 in 141–182.
- Grahornik, Matjaž: Janez Benedikt Gründel. *Osebnosti slovenske medicine* (ur. Mateja Ratej). Ljubljana, 2020, str. 79–89.
- Härtel, Esther: Frauen und Männer in den Pestwellen der Frühen Neuzeit. Demographische Auswirkungen der Seuche auf die Geschlechter. *Die leidige Seuche. Pest-Fälle in der Frühen Neuzeit* (ur. Otto Ulbricht). Köln; Weimar; Wien: Böhlau, 2004, str. 64–95.
- Horvat, Dejan: *Posledice kužnih epidemij in požara v mariborski župniji sv. Janeza Krstnika med leti 1712–1725*. Diplomsko delo, Univerza v Mariboru, 2011.
- Keber, Katarina: *Čas kolere. Epidemije kolere na Kranjskem v 19. stoletju*. Thesaurus Memoriae, Dissertationes 6. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Založba ZRC, 2007.
- Keber, Katarina: Kranjski obrambni mehanizem za zaščito pred prvo epidemijo kolere v Evropi = Carniola's Defense Mechanism for Protection against the First Cholera Epidemic in Europe. *Kronika* 70, 2022, Iz zgodovine epidemij (izredna številka), str. 79–92 in 183–196.
- Kelemina, Aleksander: *Kuga v mariborski župniji sv. Janeza Krstnika v letih 1680–1682*. Diplomsko delo, Univerza v Mariboru, 2004.
- Kropej Telban, Monika: Pripovedi o kugi in zdravilne prakse proti tej bolezni v ljudskem izročilu = Folktales about the Plague and Healing Practices against It in Narrative Folklore. *Kronika* 70, 2022, Iz zgodovine epidemij (izredna številka), str. 27–39 in 127–139.

- Lazarini, Franci: *Frančiškanska cerkev v Mariboru*. Ljubljana: Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, 2013.
- Macher, Mathias: *Handbuch der kais. kön. Sanität-Geseze und Verordnungen mit besonderer Beziehung auf die innerösterreichischen Provinzen* [etc]. Band 1. Graz: Dirnböck; Laibach: Kleinmaier; Klagenfurt: Sigismund, 1846.
- Macher, Mathias: *Medizinisch-statistische Topographie des Herzogtumes Steiermark* [etc.]. Graz: Ferstl, 1860.
- Majcen, Gabriel: *Kratka zgodovina Maribora*. Maribor: Tiskarna sv. Cirila, 1926.
- Mauelshagen, Franz: Pestepidemien im Europa der Frühen Neuzeit (1500–1800). *Pest. Die Geschichte eines Menschheitstraumas* (ur. Mischa Meier). Stuttgart, 2005, str. 237–265 in 432–434.
- Meško, Franc Ksaver: *Črna smrt. Zgodovinska povest*. Ljubljana: Matica Slovenska, 1911.
- Mlinarič, Jože: *Marenberski dominikanski samostan, 1251–1782*. Celje: Mohorjeva družba, 1997.
- Naphy, William in Andrew Spicer: *Der schwarze Tod. Die Pest in Europa* (nemški prevod Markus Rüttermann). Essen: Magnus Verlag, 2003.
- Orožen, Ignacij: *Das Bisthum und die Diözese Lavant. I. Theil. Das Bisthum, das Domkapitel und die Dekanate: Marburg, Mahrenberg, Jaring, St. Leonhard in W. B., Kötsch und Zirkovitz*. Marburg: Verlag des F. B. Lavant. Ordinariates, 1875.
- Ottner, Christine: Obrigkeitliche Gesundheitsfürsorge in der Frühen Neuzeit – dargestellt anhand niederösterreichischer Quellen. *Gesundheit und Hygiene im pannonischen Raum vom ausgehenden Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert. Tagungsband der 23. und 24. Schlaininger Gespräche 2003/04* (ur. Sonia Horn in Rudolf Kropf). Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft 120. Eisenstadt, 2007, str. 345–362.
- Peinlich, Richard: *Geschichte der Pest in Steiermark*. Band I. Graz: Vereins-Buchdruckerei, 1877; Band II, Graz: Vereins-Buchdruckerei, 1878.
- Peinlich, Richard: Die Pest zu Radkersburg im Jahre 1680. *Grazer Volksblatt* 13, 1880, št. 256 (7. november), str. 6, in št. 258 (10. november), str. 5–6.
- Predin, Štefan: *Mariborski lekarnarji skozi stoletja*. Maribor: Mariborske lekarne Maribor, 1994.
- Slekovec, Matej: Kuga na slovenskem Štajerskem. *Slovenski gospodar* 17, 1883, št. 16 (12. april), str. 118–119; št. 17 (19. april), str. 126–127; št. 18 (26. april), str. 133–134, in št. 19 (3. maj), str. 142–143; letnik 18, 1884, št. 12 (20. marec), str. 94, in št. 13 (27. marec), str. 101–102.
- Steinegger, Boris: »Es ist keyne süsse arbeit... inn solcher geschwinden ferlichen grossen giefft.« Ein Prozeß gegen einen Totengräber in Sachsen im Jahre 1600. *Die leidige Seuche. Pest-Fälle in der Frühen Neuzeit* (ur. Otto Ulbricht). Köln; Weimar; Wien: Böhlau, 2004, str. 181–216.
- Straka, Manfred: Bevölkerungsverluste durch die Pest von 1680 in der Steiermark. *Sonderband des Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 18, 1971, str. 117–131.
- Travner, Vladimir: *Kuga na Slovenskem*. Ljubljana: Živiljenje in svet, 1934.
- Ulbricht, Otto: Einleitung. Die Allgegenwärtigkeit der Pest in der Frühen Neuzeit, und ihre

- Vernachlässigung in der Geschichtswissenschaft. *Die leidige Seuche. Pest-Fälle in der Frühen Neuzeit* (ur. Otto Ulbricht). Köln; Weimar; Wien: Böhlau, 2004, str. 1–63.
- Ulbricht, Otto: Pesthospitäler in deutschsprachigen Gebieten in der Frühen Neuzeit. Gründung, Wirkung und Wahrnehmung. *Die leidige Seuche. Pest-Fälle in der Frühen Neuzeit* (ur. Otto Ulbricht). Köln; Weimar; Wien: Böhlau, 2004, str. 96–132.
- Ulbricht, Otto: Die Pest – medizinisch/medizinhistorisch. *Die leidige Seuche. Pest-Fälle in der Frühen Neuzeit* (ur. Otto Ulbricht). Köln; Weimar; Wien: Böhlau, 2004, str. 326–332.
- Umek, Ema: Kuga na Štajerskem v letih 1679–1683. *Kronika* 6, 1958, št. 2, str. 80–84.
- Valvasor, Janez Vajkard et al.: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain: das ist, Wabre, gründliche, und recht eigentliche Belegen- und Beschaffenheit dieses, in manchen alten und neuen Geschicht-Büchern zwar rühmlich berührten, doch bishero nie annoch recht beschriebenen Römisch-Keyserlichen herrlichen Erblandes* [etc.], Band 4. Laybach: Wolfgang Moritz Endter, 1689.
- Varga, J. János: Die Pestseuchen in den Herrschaften der Batthyánys. Pestepidemien in Westungarn im 17. Jahrhundert. *Gesundheit und Hygiene im pannonischen Raum vom ausgehenden Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert. Tagungsband der 23. und 24. Schlaininger Gespräche 2003/04* (ur. Sonia Horn in Rudolf Kropf). Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft 120. Eisenstadt, 2007, str. 113–123.
- Waltritsch, Marko: Prvi goriški kronist Giovanni Maria Marusig in njegovi opisi nasilnih smrti v Gorici v 17. stoletju. *Množične smrti na Slovenskem: zbornik referatov / 29. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Izola, 22.–24. 10. 1998* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1999, str. 189–200.
- Zupanič Slavec, Zvonka: Epidemije na Slovenskem: lakote, kuge in vojne reši nas, o Gospod! *Množične smrti na Slovenskem: zbornik referatov / 29. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Izola, 22.–24. 10. 1998* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev, 1999, str. 201–210.
- Žvanut, Maja: *Plemiške zgodbe. Kranjsko plemstvo v šestnajstem in sedemnajstem stoletju*. Ljubljana: Viharnik, 2009.

Spletni vir

»Alexandre Yersin«, https://en.wikipedia.org/wiki/Alexandre_Yersin (13. 10. 2022).

Plague epidemic in Styria in 1679 and 1680

The article discusses the plague epidemic in Styria in 1679 and 1680. Marked by a high frequency of plague epidemics, the seventeenth century can be described as the century of plague both in Slovenia and in the rest of Europe. Protective measures against infectious diseases were a common practice at that time. Ordinances and decrees for the prevention, suppression, and treatment of the plague were adopted from northern Italy in the fifteenth century and provided the basis for plague control throughout western Europe for almost three centuries. Although they significantly reduced its incidence, the disease was still a long way from being eradicated. In the pre-bacteriological era, physicians were unable to explain infectious diseases and therefore unable to treat them effectively.

The epicentre of the epidemic discussed in this paper was in Transylvania, where the plague broke out in the summer of 1678. By November of that same year, the plague had spread westwards to the Habsburg borderlands of Lower Austria and Styria. Although the authorities had already closed the border at Radgona (Germ. *Radkersburg*), people did not obey the order. In December 1678, all crossings of the Mura River between Radgona and Ljutomer (Germ. *Luttenberg*) were forbidden (except for the route to the mills), and the border with Hungary was closed up to Friedberg. From January 1679, the plague was rampant in Vienna, and by June it had spiralled out of control. Although it was often mistaken for a fever during the summer months, the tell-tale signs of the plague were the swelling and especially the bluish-black discoloration of the deceased's skin, which gave the disease its name: the Black Death. Causing sudden, rapid, and mass deaths, the plague also had a strong psychological impact on people. The fear of the disease forced people to flee and resist the authorities.

From the second half of 1679 onwards, the plague spread from Lower Austria to the north and east of the historical province of Styria. The worst affected area in Lower Styria that year was Celje (Germ. *Cilli*) and its surroundings. The plague reached its peak in Lower Styria in 1680, with outbreaks in Maribor (Germ. *Marburg*) and its surroundings, in the area between Radgona and Cmurek (Germ. *Mureck*), as well as in and around Ptuj (Germ. *Pettau*). Another major epidemic hotspot that year was Graz, the capital of Styria. In July, the members of the provincial government and the court had to withdraw from Graz to Bruck an der Mur, where they remained until February 1681. In the winter of 1680–1681, the first wave of the plague epidemic in Styria was almost over. In 1679–1680, the plague caused the greatest devastation in the area between the Mura and the Drava, that is, the territory between Maribor and

Radgona on the right bank of the Mura. No parish in this area escaped the plague, which killed around 20% of the population. Between 1681 and 1682, and to a lesser extent in early 1683, the second wave of the epidemic hit Styria, which otherwise recorded limited outbreaks. The plague epidemic of 1679–1683 was the worst in Styria since 1480 but not also the last to hit the province, as it struck again in the period 1710–1716. Until the eighteenth century, the plague was the most disastrous infectious disease for mankind in Europe. Later, it appeared sporadically in some places and gradually became extinct. The eighteenth century was thus the last century when the plague raged through the Slovenian provinces.